Marko Legović

ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA U ISTRI POSLJEDNJIH 160 GODINA

SADRŽAJ

Uvodne napomene 53

1. **Prirodni faktori i njihov utjecaj na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta** 54

2. **Društveno-ekonomski faktori i njihov utjecaj na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta** 62

3. **Iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta od 1820. do 1975.** 66
   a) Promjene u kategorijama iskorištavanja zemljišta 66
   b) Promjene u glavnim kulturama 73
   Struktura poljoprivrednih površina po sektorima vlasništva — poslije oslobođenja 78
   Napuštene i neobrađene površine 81

Popis literature 83

L'utilizzazione della superficie agraria in Istria negli ultimi 160 anni . . . 86

UVODNE NAPOMENE

Prije svega valja napomenuti da je svako iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta konsekutivna posljedica djelovanja vrlo različitih faktora, kako prirodnih tako i društveno-ekonomskih. Ono je uvijek samo način i sredstvo da se dođe do proizvodnje. Iskorištavanje se poljoprivrednog zemljišta u načelu uvijek odvija pod vedrim nebom i na velikim površinama, ima sezonski karakter i ovisi o prirodnim uvjetima.

Zatim valja spomenuti da je iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta uvijek u vezi sa stupnjem razvitka proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, zatim s brojem stanovnika i njihovom potrebom za poljoprivrednim proizvodima kao osnovnim činiocem prehrane. Stoga i promjene u iskorištavanju zemljišta valja uočavati u sklopu prirodnih uvjeta i u odnosu na stalne promjene društveno-ekonomskih odnosa.

Polazeći od izrečenih pretpostavki, najprije ćemo istaknuti prirodne uvjete i njihov utjecaj na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta u Istri, jer i u Istri, iako je to relativno malo područje, svega 282.000 ha (bivši kotar Pula), vladaju vrlo različiti prirodni uvjeti. Prema tome postoje i vrlo različite mogućnosti uzgajanja i proizvodnje pojedinih kultura, pa tako i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta — pogotovo kada ih razmatramo s osvrtom na ranija razdoblja, s vrlo slabo razvijenim proizvodnim snagama i slabim mogućnostima boljeg iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta. Uporedo s tim istaknut ćemo i nisku proizvodnju, kao i mogućnosti da se ona poveća boljom obradom zemljišta.

Razmatrajući promjene društveno-ekonomskih odnosa i njihov utjecaj na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta, posebnu ćemo pažnju posvetiti razlici između društveno-ekonomskih odnosa i uvjeta proizvodnje za vrijeme austro-ugarske i talijanske okupacije: između privilegiranog ekonomsko-geografskog položaja Istre i njezine poljoprivrede za vrijeme austro-ugarske i, obratno, diskrepantnog za vrijeme talijanske okupacije. S tim u vezi potrebnu ćemo pažnju pokloniti i nužnoj preorijentaciji proizvodnje, od veće proizvodnje grožđa, odnosno vina za vrijeme austro-ugarske, na veću proizvodnju žitarica, odnosno pšenice za vrijeme talijanske okupacije. Najzad, odgovarajuću pažnju posvetit ćemo i promjenama koje su nastale zbog traženja što većih i plodnijih površina, za proizvodnju žitarica, koja, kao što je poznato, traži znatno veće i plodnije površine nego proizvodnja grožđa, odnosno uzgajanje vinograda.

U vezi s tim razmatrat ćemo i promjene društveno-ekonomskih odnosa i njihov utjecaj na proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta nakon oslobođenja i ujedinjenja Istre s maticom Jugoslavijom. Razmotrit ćemo nove uvjete koje je stekla poljoprivreda Istre, osobito u odnosu na ekonomsko-geografski položaj i uvjete proizvodnje za vrijeme talijanske okupacije. Razmotrit

ćemo i promjene koje su nastale ukidanjem kapitalističkih odnosa, naročito promjene nakon provedene agrarne reforme i formiranja društvenog sektora i krupnih socijalističkih gospodarstava, kao osnovnih ćelija i nosilaca novih odnosa u proizvodnji i iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. I, konačno, prikazat ćemo promjene koje su, osobito zadnjih petnaestak godina, nastale razvojem sredstava za proizvodnju kao osnovnih implikatora i promjena proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta.

Radi boljeg pregleda određenih promjena kroz pojedina razdoblja razmatrat ćemo i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta po glavnim i važnijim kulturama i po sektorima vlasništva, ali samo za razdoblje poslije oslobođenja, jer prije nije bilo društvenog sektora. Vjerujemo da ćemo na taj način moći uočiti i kako se pojedine promjene u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta slažu ili ne slažu s promjenama društveno-ekonomskih odnosa do kojih je dolazilo u pojedinim razdobljima.

Posebno želimo napomenuti da ćemo u ovom radu obuhvatiti samo područje bivšega kotara Pula, a to znači samo sadašnje općine: Buje (prije: Buje, Novigrad i Umag), Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pulu i Rovinj. Eventualne razlike u ukupnim površinama neće bitnije utjecati na rezultate pregleda nastalih promjena između pojedinog razdoblja.

1. PRIRODNI FAKTORI I NJIHOV UTJECAJ NA ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA

Kao što je poznato, uzgajanje poljoprivrednih kultura zavisi u prvom redu od prirodnih faktora. Poljoprivredna proizvodnja i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta zavise posebno od klimatskih faktora, jer su oni vrlo različiti i promjenljivi, čak i na užem području, a na njih se praktički može vrlo malo i slabo djelovati, čak i najsuvremenijim sredstvima tehnike i tehnologije. Poljoprivredna proizvodnja zavisi, dakako, i od pedoloških svojstava zemljišta, premda se na poboljšanje pedoloških svojstava, odnosno na plodnost zemljišta, može djelovati.

Iako se rečeno odnosi prije svega na šira područja, različite geografske širine i dužine, različite udaljenosti od mora i nadmorske visine itd., nesumnjivo vrijedi i za uža područja, pogotovo kada na njima treba ostvariti konkretnu proizvodnju. Analogno, vrijedi to i za područje Istre, jer i na njezinu području, kao što smo već istakli, vladaju vrlo različiti prirodni faktori, koji različito utječu i na proizvodnju pojedinih kultura i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta.

Klimatske prilike ubrajamo među najvažnije prirodne faktore o kojima ovisi uzgajanje i proizvodnja pojedine kulture. Na isti zaključak upućuje nas i M. Lekić, koji kaže da »klima spada među najvažnije faktore određene geografske sredine«.[1] Osobito to vrijedi kad je riječ o klimatskim prilikama u

[1] »Pored geografskog sastava i reljefa zemljišta, klima spada među najvažnije faktore određene geografske sredine. Ona ima veliki uticaj u pogledu geografskog razmještaja pojedinih poljoprivrednih kultura, tj. na njihovu vertikalnu i horizontalnu rasprostranjenost u odnosu na nadmorsku visinu i geografsku širinu. Zbog toga klasifikacija klimata i njihovo rejoniziranje ima veliki praktički značaj pri rešavanju problema poljoprivredne proizvodnje. Klima je također usko povezana sa hidrografijom reljefa i karakterom produktivnog tla, kao i rasporedom biljnog i životinjskog sveta uopšte.« (Milun Lekić, Prirodni uslovi kao osnovica materijalne proizvodnje i faktor proizvodnosti rada, *Ekonomski anali* br. 10/1961, str. 140.)

Istri, jer u njezinim primorskim krajevima vlada mediteranska klima, a u centralnim i planinskim kontinentalna i kontinentalno-planinska. S tim su u vezi i velike razlike u temperaturama zraka i njihovim amplitudama, u oborinama, u vlazi zraka, u pojavama tuče, posebno kada ih promatramo u odnosu na razlike obuhvaćenih površina i predjela, a time i mogućnostima proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednih površina.

U skladu s tim istaći ćemo bar karakteristične razlike u temperaturama zraka koje se javljaju između primorskih i centralnih predjela, a time, još više, i između primorskih i kontinentalno-planinskih. Npr.:

	Srednja godišnja	Srednja po kvartalima u °C I.	II.	III.	IV.
— u primorskim krajevima	14,7	6,7	18,0	23,5	10,6
— u centralnim predjelima	11,0	4,6	14,0	18,5	8,1

	Minimalna	Minimalna po kvartalima u °C I.	II.	III.	IV.
— u primorskim krajevima	—10,2	—10,2	1,2	8,0	— 2,8
— u centralnim predjelima	—21,3	—21,3	—7,1	0,8	—10,5

Izvor podataka:

— Za primorske krajeve po podacima prof. V. Vitolovića, Vinogradarstvo Istre, Beograd 1960.

— Za centralne predjele po podacima statističkog godišnjaka SFRJ 1954—1961.

Tako velike razlike u temperaturi zraka između primorskih i centralnih predjela, naročito između maksimalnih i minimalnih temperatura, umnogome uvjetuju određene razlike i u uzgajanju i proizvodnji pojedinih kultura, a time i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Posebno između primorskih i planinskih predjela (Ćićarije), jer u planinskim predjelima temperature zraka padaju još mnogo niže nego u centralnim predjelima. Otuda su u planinskim predjelima zime obično još duže i oštrije nego u centralnim predjelima, te je razumljivo što u planinskim predjelima ne uspijevaju ni masline ni vinova loza, pa ni druge kulture osjetljive na niske temperature i duge zime.

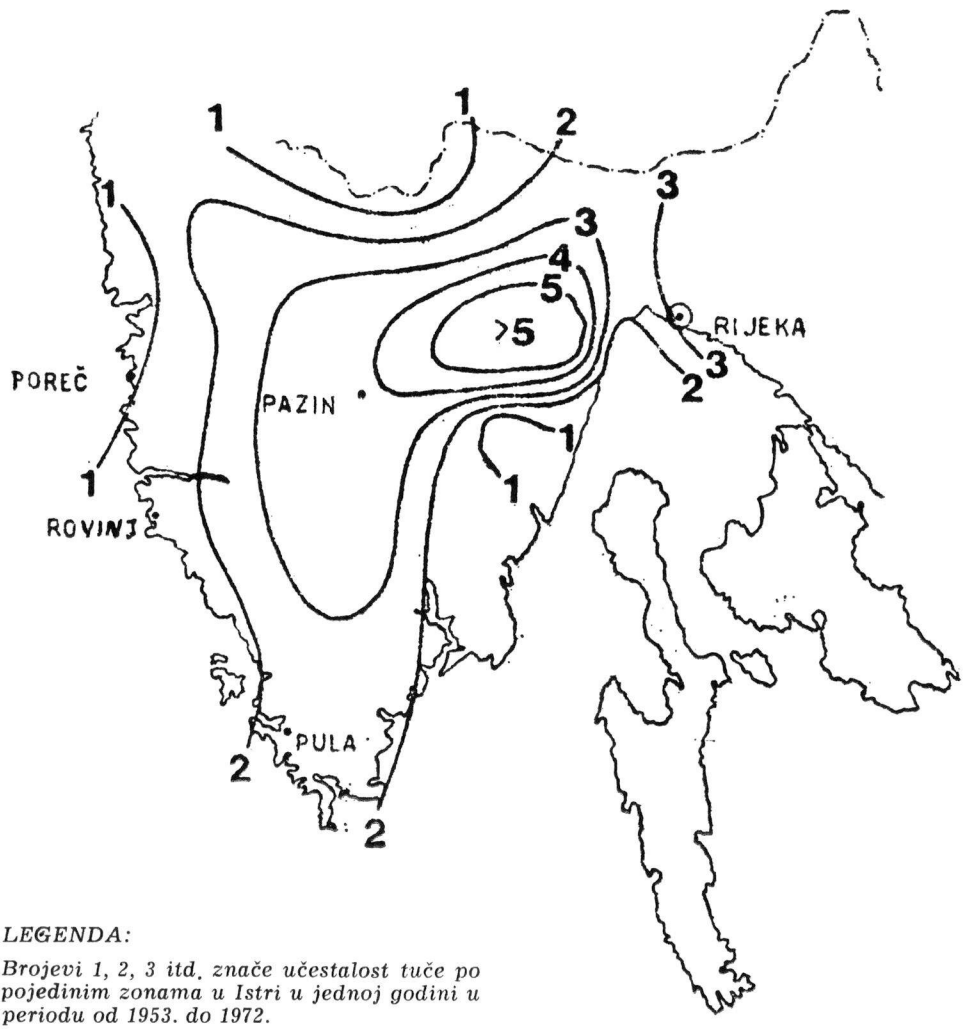
Pri tome treba također istaći da se analogno razlikama u temperaturi zraka između primorskih i centralnih predjela kao po nekom pravilu javljaju i razlike u oborinama. No budući da se ovdje ne možemo upuštati u pojedinosti, istaći ćemo samo razlike po kvartalima, npr.:

	Srednja godišnja	Srednja po kvartalima u mm I.	II.	III.	IV.
— u primorskim krajevima	824	171	183	198	272
— u centralnim predjelima	1062	222	237	252	351

Kao što to obično biva, slične razlike javljaju se i u relativnoj vlazi u zraku. Otuda i njihov utjecaj na uzgajanje pojedinih kultura, osobito kada je riječ o uzgajanju nekih mediteranskih ili kontinentalnih kultura. No kada je riječ o uzgajanju glavnih kultura, npr. pšenice, kukuruza, krumpira, vinove loze, raznog povrća i voća itd., vidimo da nema značajnijih razlika između primorskih i centralnih predjela.

Međutim, kada govorimo o slučajevima tuče i mraza, i to kako u toku zime tako i u toku proljeća i jeseni, treba reći da razlike i te kako dolaze do izražaja, te da umnogome utječu i na uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura, a time i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Dovoljno je pri tome spomenuti da u centralnim i planinskim predjelima ima 3 puta više slučajeva tuče nego u primorskim krajevima (vidi kartogram). Analogno tome su i štete od tuče u centralnim i planinskim predjelima relativno mnogo veće nego u primorskim predjelima, jer dobro znamo da tuča obično pada od svibnja do uključivo rujna, a to znači onda kada nanosi najveće štete poljoprivrednim kulturama.

Pri tome je također važno istaći i to kolike površine obuhvaćaju pojedine klimatske prilike, odnosno zone. Premda je to praktički nemoguće točno odrediti, u prvom redu zbog velikih razlika i varijacija klimatskih prilika, posebno

LEGENDA:

Brojevi 1, 2, 3 itd. znače učestalost tuče po pojedinim zonama u Istri u jednoj godini u periodu od 1953. do 1972.

slučajeva tuče, smatra se da oko 65% površina obuhvaćaju mediteranske a oko 35% kontinentalne i kontinentalno-planinske prilike. To je vrijedilo istaći i zbog toga što se na području mediteranske zone nalazi čak oko 70% obradivih površina, isto toliko i vinograda, još više maslina, badema i smokava i drugih mediteranskih kultura.

Treba reći i to da se u centralnim i planinskim predjelima nalazi više površina pod pašnjacima i livadama nego u primorskim predjelima, te da su stoga i uvjeti za uzgajanje stoke u centralnim i planinskim predjelima mnogo povoljniji nego u primorskima. Posebno i zato što u centralnim planinskim predjelima mnogo bolje nego u primorskima uspijevaju kukuruz i krumpir, zatim ječam i ovas (zob), pa kupus i kelj, stočna repa i zelje, te razna druga stočna hrana.

Otuda je razumljivo što se i stanovništvo centralnih i planinskih predjela, odnosno kontinentalne i kontinentalno-planinske zone uvijek bavilo više stočarstvom nego stanovništvo primorskih krajeva. S tim u vezi je i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta u centralnim i planinskim predjelima uvijek bilo, više nego u primorskima, uvjetovano prirodnim faktorima, posebno klimatskim prilikama, kao jednim od najjačih faktora »poljoprivredne ekonomike područja«.[2] Na kraju, također je jasno zašto se u primorskim krajevima nalazi znatno više površina (nego u centralnim i planinskim predjelima) pod maslinama, vinogradima, bademima i drugim mediteranskim kulturama.

Pedološka svojstva zemljišta ne mijenjaju se ni tako brzo ni tako često kao klimatske prilike. No to ne znači da se ona uopće ne mijenjaju ili da su jednaka u svim predjelima. I ta se svojstva mijenjaju, posebno pri većim elementarnim nepogodama, npr. većim bujicama i odnošenju plodnih površina, zatim zbog stvaranja goleti i krša itd. A zbog djelovanja šume i trava, njihova truljenja itd., može doći do znatnog poboljšanja plodnih svojstava tla. Te promjene opažamo i na užim predjelima pa i između pojedinih lokaliteta, osobito kada je riječ o promjenama plodnosti zemljišta. Otuda je razumljivo da i pedološke promjene i te kako utječu kako na uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura tako i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Posebno kada je riječ o promjenama po raznim predjelima i vrstama zemljišta s obzirom na razlike u pedološkim svojstvima, kao npr. između flišnih zemljišta i crvenice, zatim između planinske crvenice i aluvijalnih zemljišta itd., kao i između zemljišta po planinskim i brežuljkastim predjelima, zatim između zemljišta po valovitim terenima istarske ploče i uvala dolina rijeke Mirne i Raše itd.

Naravno, tome treba dodati i znatne razlike koje se pojavljuju unutar svakoga pojedinog predjela, osobito u plodnosti zemljišta. Prije svega razlike koje proizlaze iz različitih debljina zemljišnog sloja. Zatim one koje proizlaze iz različitog sadržaja humusa. I treće, one koje proizlaze iz razlika u rasprostranjenosti živog i mrtvog kamenja (škaja), razne veličine i gustoće. To više što i te razlike vrlo značajno utječu i na uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Svako uzgajanje i proizvodnja pojedine kulture, kao što znamo, umnogome ovise i o određenom zemljištu i

[2] »Stihija prirode je tako reći od iskona zacrtala prirodne granice flore, a time i granice poljoprivredne ekonomike područja. To utire pute prirodnoj rajonizaciji zemljišta, ukazujući ujedno i na fizionomiju novih grana biljne proizvodnje«. (Vjekoslav Zidarić, Poljoprivredne perspektive u Istri, *Problemi sjevernog Jadrana*, svezak 1, Rijeka, 1963, str. 54.)

njegovim svojstvima. To dobro znaju svi poljoprivrednici seljaci, te nije nikakva slučajnost što svi oni po plićim i brdovito-planinskim predjelima više uzgajaju vinograde i voćnjake, odnosno drvenaste kulture, a po uvalama, docima i dubljim (plodnijim) zemljištima žitarice i druge oranične kulture.

S obzirom na spomenute razlike u svojstvima pojedinih zemljišta, potrebno je istaći i njihov razmještaj: koja se zemljišta nalaze u pojedinoj klimatskoj zoni. Zatim koja se zemljišta nalaze u planinskim ili brežuljkastim predjelima, uvalama ili kraškim poljima itd., te koliko i te razlike utječu na uzgajanje i proizvodnju pojedinih kultura. To ćemo najbolje učiniti ako ukratko opišemo pojedine vrste zemljišta i njihov razmještaj i dosadašnje uzgajanje određenih kultura po pojedinim predjelima. To više što se i u Istri, iako je to, kao što smo već istakli, relativno malo područje, svega 282.000 ha, prostire nekoliko vrsta zemljišta s vrlo različitim svojstvima i plodnošću.

No u nemogućnosti da se ovdje upuštamo u pojedinosti, opisat ćemo samo glavne vrste zemljišta, njihova svojstva i razmještaj po pojedinim predjelima. U Istri postoje četiri (4) vrste zemljišta, a to: crvenica, fliš, planinska crvenica i aluvijalna zemljišta. Razmotrit ćemo plodno-proizvodna svojstva i rasprostranjenost tih četiriju vrsta zemljišta.

1. C r v e n i c a se kao najrasprostranjenija vrsta zemljišta u Istri prostire duž cijele njezine zapadne strane, zatim po cijeloj istarskoj ploči i većim dijelom Labinštine. A to znači cijelim primorskim predjelom, od savudrijskog rtića na sjeverozapadu, zatim zapadnim i južnim područjem, sve do ušća Raše, te unutrašnjim dijelom, od Brtonigle (ne računajući dolinu Mirne) do Vižinade, zatim od Karojbe prema Pazinu, Gračišću i Pićnju, sve do doline Raše. Treba reći da je cijelo to područje, izuzevši brežuljkasta uzvišenja oko doline Mirne, Limskog kanala i Limske drage i nešto veća uzvišenja sjeveroistočno od Tinjana i Žminja, valovito-brežuljkaste konfiguracije. Po cijelom se tom području izmjenjuju razne uvale i valovite ravni, različitih obilježja, svojstava i plodnosti zemljišta. Stoga su i mogućnosti proizvodnje različite, i to kako zbog razlika u vrstama zemljišta tako i zbog razlika u njihovoj plodnosti, osobito zbog razlika u dubini zemljišnog sloja, zatim zbog razlika u razasutosti živog i mrtvog kamenja, količine humusa i drugih svojstava.

U vezi s tim treba reći da se i istarska crvenica po svom mehaničkom sastavu ubraja među ilovače, da su količine humusa, (svega od 0,7 do 4,5%), fosfora i kalija u njoj vrlo niske, te da je ona kisela do neutralne reakcije. Unatoč tome i istarska se crvenica ubraja u teška tla, u prvom redu zbog velike količine koloidalne frakcije aluminijskog oksida (Al_2O_3).[3] Stoga se istarska crvenica pri vlaženju lako blatnjavi, a pri ljetnoj žegi raspucava. No ona istovremeno pokazuje stabilnu strukturu te se nakon ponovnog vlaženja vraća u prijašnje stanje, zahvaljujući u prvom redu koloidalnoj frakciji aluminijskog oksida koji rastavljene čestice ponovno sljepljuje u veće i manje agregate veličine od 1/3 do 10 mm. Otuda je razumljivo što i istarska crvenica lako propušta vodu, što je povoljna za obradu i poljoprivrednu proizvodnju. No jasno je da je za poboljšavanje plodnosti i proizvodnje treba stalno prihranjivati, i stajskim i mineralnim gnojivima.

Iako ne raspolažemo podacima o tome koliko površine zauzima crvenica, sigurno nećemo pogriješiti ako kažemo da ona zauzima oko 65% od ukupnih

[3] Inž. Viktor V i t o l o v i ć, profesor, *Vinogradarstvo Istre, Beograd*, 1960, str. 19.

površina, te da na njoj živi čak i više od 65% poljoprivrednog i ukupnog stanovništva. Na području crvenice nalaze se i najveće mogućnosti proizvodnje, naročito na području općine Poreč i Umag, zahvaljujući u prvom redu debljini i plodnosti zemljišta tih općina.

2. Flišno zemljište prostire se uglavnom srednjim dijelom Istre, počevši od Kopra na sjeverozapadu i Herpelja na sjeveru do ispod planinskog vijenca, zatim željezničkom prugom sve do Plomina i Labina na sjeveroistoku i istoku, te linijom Pićanj, Gračišće prema Pazinu, Vižinadi i Bujama na jugu i jugozapadu.

Flišno se područje umnogome razlikuje od crvenice i po svojstvima i po konfiguraciji. Te razlike dolaze još više do izražaja i zato što je cijelo to područje isprepleteno znatno višim brežuljcima i uzvišenjima nego npr. područje crvenice. Znatno su veće i uvale i polja. Ima više i raznih padina i ravni, raznih veličina i položaja. Stoga postoje i znatno veće razlike u svojstvima zemljišta, od pjeskulja i lapornjača do teških glina, različitih svojstava i konzistentnosti. Posebnim se svojstvima ističu zemljišta po raznim uvalama i poljima, u prvom redu zbog čestih poplava i zadržavanja vode. Slično je i sa svojstvima zemljišta po raznim padinama i brežuljcima, u prvom redu zbog djelovanja erozije pa i potpune devastacije pojedinih zemljišta. Otuda između flišnog područja i područja crvenice postoje značajne razlike u uzgajanju i proizvodnji pojedinih kultura, a time i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Ipak i ovom prigodom valja ponoviti da je flišno područje vrlo značajno za poljoprivrednu proizvodnju Istre. U prvom redu zato što zauzima oko 27% od ukupnih površina Istre, zatim zbog toga što ima i svojih prednosti, npr. više oborina te s tim u vezi i veće mogućnosti uzgoja i proizvodnje kukuruza i krumpira, kupusa i stočnog kelja, zatim veće površine pod livadama i pašnjacima te s tim u vezi i veće mogućnosti proizvodnje sijena i ispaše stoke kao osnovnih pretpostavki za veći uzgoj stoke nego na području crvenice.

3. Planinska crvenica prostire se po cijelom području Ćićarije, a to znači po cijelom području iznad željezničke pruge, sve do plominskog rta, te graničnom linijom prema općini Opatiji i dvjema susjednim općinama Slovenije — Herpelju i Kopru. Treba istaći da je to najsiromašnije područje po poljoprivrednim površinama u Istri.[4] Pa i ono malo površina koje se prostiru na ovom području, svega oko 4% od ukupnih površina u Istri, razbacano je u malim kompleksima po malim kraškim poljima, uvalama i docima. To se »slaže« i s još manjim opsegom obradivih površina, svega oko 3%, i s ostalim prirodnim nepovoljnostima, npr. planinskom i brežuljkastom konfiguracijom zemljišta, intenzivnim djelovanjem erozije, čestim poplavama pojedinih uvala i polja i drugim nepovoljnostima. Unatoč tome to područje ima određene mogućnosti za razvoj stočarstva, zahvaljujući u prvom redu većim površinama pod livadama i pašnjacima, što pruža mogućnosti proizvodnje sije-

[4] »Svaki napredan poljoprivrednik, kojemu je cilj *postizavanje visokih prihoda*, mora poznavati svoje tlo, jer će samo tako moći odrediti, koji će usjev doći na stanovito tlo. Osobito je važno, da pozna strukturu tla, kemijska i biološka svojstva tla, što će mu pomoći da odredi, kako treba tlo obraditi i koji će usjev na tom tlu moći s uspjehom uzgajati.« (*Poljoprivredni savjetnik*, V. poglavlje, *Pedologija*, Zagreb, 1958, str. 77.)

na i ispaše stoke, a postoje i veće mogućnosti za uzgoj i proizvodnju kukuruza i krumpira, ječma i zobi, kupusa i repe i druge stočne hrane.

4. N i z i n s k o - a l u v i j a l n a z e m l j i š t a smjestila su se po raznim dolinama rijeka, poljima i uvalama duž cijele Istre. Po svojim pedološkim svojstvima sva su ta zemljišta slična tlima oborinskog područja, u prvom redu zbog djelovanja erozije na flišnu osnovu, a zatim zbog odnošenja i taloženja tih nanosa po dolinama i uvalama, prvenstveno oborinskog područja. S tim u vezi i količina humusa i plodnost tih tala bolji su od plodnosti tala oborinskog područja. Privedena kulturi i meliorirana, sva ta zemljišta u načelu daju veće prinose nego zemljišta oborinskog područja.

S obzirom na njihovu manje-više ravnu ili ravničarsku konfiguraciju, sva su ta zemljišta povoljna za oranične kulture: za uzgajanje i proizvodnju pšenice, kukuruza i kupusa, lucerke i djeteline, stočne repe i stočnog zelja, rajčice, luka i drugih ratarskih kultura. Dapače, njihova povoljnost dolazi do punog izražaja i s obzirom na mogućnost organiziranja suvremene (mehanizirane) proizvodnje, a time i načina njihova iskorištavanja. Važnost tih zemljišta dolazi također do izražaja i s obzirom na njihov opseg — oko 12.000 ha — pogotova ako ih ocjenjujemo u okviru istarskih površina.

Poljoprivredna proizvodnja ovisna je o prirodnim faktorima i danas, u eri suvremene tehnike i tehnologije, što nam najbolje pokazuje koliko oni utječu na proizvodnju i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. To više kada je riječ o poljoprivrednoj proizvodnji u Istri, budući da se i na njenom području, kao što smo već istakli, stječu vrlo različiti prirodni faktori: kako klimatske prilike tako i svojstva zemljišta. Stoga su i poljoprivredna proizvodnja i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta, osobito u ranijim razdobljima, još više ovisili o prirodnim faktorima. Sredstva za proizvodnju bila su tada naime vrlo slabo razvijena. To se odnosi u prvom redu na cijelo prošlo stoljeće, zatim na razdoblje do prvog svjetskog rata i između dvaju ratova, kao i na razdoblje nakon oslobođenja, sve do prije petnaestak godina, kada je u većoj mjeri nabavljena nova mehanizacija. Stoga smatramo da će nam makar i kraći osvrt na današnji uzgoj i proizvodnju pojedinih kultura umnogome pomoći da uočimo koliko su poljoprivredna proizvodnja i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta bili ovisni o prirodnim faktorima.[5] To više kada znamo da je svaki rast biljaka ovisan u prvom redu o prirodnim faktorima, te da ta ovisnost dolazi do punog izražaja kako na širim tako i na užim područjima, osobito kada je riječ o pojedinim kulturama. Dakako, posebno kada je riječ o uzgoju i proizvodnji glavnih kultura, jer od proizvodnje tih kultura uglavnom zavisi i cjelokupna poljoprivredna proizvodnja.

Već iz tih općih konstatacija o ovisnosti rasta biljaka o prirodnim faktorima možemo zaključiti koliko prirodni faktori i razlike među njima utječu na uzgoj i proizvodnju pojedinih kultura, a time i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. To očito vrijedi i kada je riječ o uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura u Istri, jer i na tom području, kao što smo već istakli, vladaju vrlo različiti prirodni faktori. Najbolje nam to pokazuju današnje razlike u uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura, npr. maslina, badema, smokava i lješnjaka, pa i

[5] »Prirodni uslovi — geografski položaj, klima, zemljište, vode, šume, rude i drugi izvori prirodnih bogatstava — imaju vrlo veliki značaj za materijalnu proizvodnju, odnosno privredni razvoj jedne zemlje«, (Milun L e k i ć, isto djelo kao i u bilješci 1, str. 138.)

vinograda i pšenice, čak i između užih područja, osobito kada je riječ o uzgoju maslina, tako da se njihovo uzgajanje znatno razlikuje čak i u primorskim krajevima, a kamoli ne u centralnim i planinskim predjelima u kojima (planinskim) ne uspijevaju čak ni vinogradi ni pšenica, u prvom redu zbog kontinentalno-planinske klime.

Štaviše, spomenute razlike u uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura, osobito između primorskih, centralnih i planinskih predjela, odnosno između mediteranske i kontinentalne i kontinentalno-planinske klime dolaze još više do izražaja i s obzirom na kongruentne razlike u oborinama, mrazevima i slučajevima tuče. Otuda i znatno veći (relativno) uzgoj i proizvodnja kukuruza i krumpira, kupusa i sijena i druge stočne hrane u kontinentalnim i planinskim predjelima, odnosno u kontinentalno-planinskoj zoni nego u mediteranskoj zoni. No i obratno: znatno je veći uzgoj i proizvodnja maslina i drugih mediteranskih kultura u mediteranskoj nego u kontinentalnoj zoni, a naročito je veći u mediteranskoj nego u kontinentalno-planinskoj zoni, u prvom redu zbog veće insolacije, blagih jeseni i proljeća, pa i zima.

Budući da se i prostiranje pedoloških vrsta zemljišta umnogome podudara s prostiranjem klimatskih zona, tj. crvenice u mediteranskoj zoni, flišnog zemljišta u kontinentalnoj zoni i planinske crvenice u kontinentalno-planinskoj zoni, to ćemo i razlike u uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura, a otuda i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta, najbolje moći istaći tabelarnim pregledom o uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura po pojedinim vrstama zemljišta i pojedinim predjelima. Razlike koje proizlaze iz razmještaja aluvijalnih zemljišta prikazat ćemo posebno.

Tabela 1

POVRŠINE I PROIZVODNJA GLAVNIH POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA 1972. GODINE

Vrsta proizvoda	Površine i proizvedeno	Jed. mjere	Vrsta zemljišta				
			ukupno	crvenica	flišno zemlj.	planin. crven.	aluv. zemlj.
Ukupne površine		ha	282 000	183 000	76 140	11 280	11 280
	u %		100,0	65,0	27,0	4,0	4,0
— pšenica	— površina	ha	15 422	10 271	4 334	200	617
	proizvedeno	q	311 999	207 791	87 672	4 056	12 480
	u %		100,0	66,6	28,1	1,3	4,0
— kukuruz	— površina	ha	8 849	5 354	2 655	531	309
	proizvedeno	q	161 875	97 933	48 563	9 713	5 666
	u %		100,0	60,5	30,0	6,0	3,5
— krumpir	— površina	ha	5 723	3 480	1 802	372	69
	proizvedeno	q	301 947	183 584	95 113	19 627	3 623
	u %		100,0	60,8	31,5	6,5	1,2
— grožđe	— čokota u 000	kom	42 019	30 044	11 765	210	—
	proizvedeno	q	302 905	210 577	84 813	1 515	—
	u %		100,0	71,5	28,0	0,5	—

Izvor podataka:

Za površine i proizvodnju Statistička saopćenja Zavoda za statistiku u Rijeci, a za vrste zemljišta prema pedološkoj karti Istre i obračunu autora.

Iako postoje mogućnosti da prednji pokazatelji nisu u svemu kongruentni sa stvarnim stanjem na terenu, osobito zbog stalnih promjena u uzgajanju pojedinih kultura, oni sigurno pokazuju bar globalno stanje i odnose. To prije što je očigledno da je u primorskim krajevima, odnosno u mediteranskoj zoni stvarno koncentrirana najveća proizvodnja grožđa i pšenice, zatim u kontinentalnoj i kontinentalno-planinskoj zoni, odnosno u centralnim i planinskim predjelima relativno najveća proizvodnja kukuruza i krumpira, te da se u planinskim predjelima, odnosno u kontinentalno-planinskoj zoni vrlo malo i slabo uzgaja i proizvodi pšenica, svega 1,3% od ukupne proizvodnje, a grožđe gotovo nikako — svega 0,5% od ukupne proizvodnje. Na aluvijalnim se zemljištima podosta uzgaja i proizvodi pšenica i kukuruz, a vrlo malo krumpir i vinova loza, u prvom redu zbog nepovoljnih i klimatskih i pedoloških uvjeta proizvodnje.

Smatramo da ne treba posebno dokazivati koliko su ove razlike implicirane prirodnim faktorima. One se, štoviše, jasno manifestiraju i unutar svakog područja, odnosno klimatske zone, osobito kada je riječ o konkretnoj proizvodnji ili podizanju novih, npr. maslinika, vinograda, breskvika i drugih. Te su razlike bile dobro poznate i poljoprivrednicima seljacima u ranijim razdobljima, na što nas upućuje i pisanje časopisa *l'Istria*, još 1846. godine, gdje se na str. 295 između ostalog ističe da svako mjesto ima svoje klimatske prilike, svoj položaj i vrstu zemljišta koja odgovara uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura.[6] Otuda je jasno koliko to poznavanje mogućnosti proizvodnje nameće i današnja praksa, posebno tržišni odnosi i nastojanja za što većom produktivnošću rada i ekonomično-rentabilnom proizvodnjom.

Polazeći od istaknutih konstatacija, možemo zaključiti da i danas, u eri suvremene tehnike i tehnologije, valja i te kako voditi računa o kongruentnosti poljoprivredne proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta s prirodnim faktorima. Tako će sigurno biti i ubuduće, pa otuda i daljnja potreba za usklađivanjem proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta s prirodnim faktorima.

2. DRUŠTVENO-EKONOMSKI FAKTORI I NJIHOV UTJECAJ NA ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA

Važnost koju imaju poljoprivredni proizvodi u ishrani stanovništva nesumnjivo je najbolji pokazatelj koliki je utjecaj društveno-ekonomskih faktora na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Prehrana stanovništva aktualna je i danas, napose stanovništva s nižim prihodima. Otuda je razumljivo da je i utjecaj društveno-ekonomskih faktora na poljoprivrednu proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta stalno aktualan, osobito ako ga smatramo integralnim činiocem jedinstvenog procesa. Otuda objašnjenje i za različitost utjecaja društveno-ekonomskih faktora na poljoprivrednu proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Pogotovo ako utjecaj društveno-ekonomskih odnosa promatramo u njihovu stalnom mijenjanju, posebno kada je riječ o promjenama društveno-ekonomskih odnosa u Istri, jer Istrom su vladali razni narodi i države, vrlo različitih društveno-ekonomskih odnosa i interesa. Sjetimo se samo venecijanske (1420—1797) i austrougarske (1797—1918) vladavine, zatim talijanske (1918—1943); poslije oslobođenja (1945) i priključenja

[6] Časopis *L'Istria*. I. Anno, No. 74—75, od 7. XI 1846, str. 295.

matici Jugoslaviji (1947) kada je došlo do pravih revolucionarnih promjena u svim oblastima društveno-ekonomskih odnosa.

Zato smatramo da se za bolje razumijevanje tih odnosa i njihovih promjena treba ukratko osvrnuti i na svako razdoblje posebno, računajući da ćemo jedino na taj način moći sagledati ne samo pojedine promjene nego i njihov utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta.

Opće postavke koje smo istakli s obzirom na ovisnost poljoprivredne proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta o društveno-ekonomskim faktorima očito vrijede i za razdoblje Austro-Ugarske. Dapače i više, ako uzmemo u obzir ondašnji raskorak između naglog porasta broja stanovnika i njegovih potreba za poljoprivrednim proizvodima, kao i niskog stupnja proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa i mogućnosti povećanja poljoprivredne proizvodnje, posebno kada taj raskorak ocjenjujemo s obzirom na konkretan porast broja stanovnika, iz kojeg se vidi da je broj stanovnika, u ovdje analiziranom dijelu Istre, porastao od svega 85.000 početkom 19. stoljeća (1815—1818)[7] čak na 133.332 već 1869, zatim na 176.196 u 1890. godini (više nego u 1971. godini — 175.199), zatim na 194.445 u 1900. godini, te čak na 236.935 u 1910. godini, najviše u njenoj historiji.[8]

Tako velik broj stanovnika na relativno malom prostoru zemljišta, kao i poznate disproporcije između potreba za poljoprivrednim proizvodima i ograničenim mogućnostima da se poveća njihova proizvodnja, nesumnjivo su nametali i određenu proizvodnju i određeno iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Utoliko više kada to ocjenjujemo u odnosu na ondašnja (primitivna) sredstva za proizvodnju, na tadašnje niske prinose i proizvodnju, visok stupanj naturalne proizvodnje i visok udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju stanovnika. Nasuprot tome, povećavanje proizvodnje bilo je moguće uglavnom povećavanjem poljoprivrednih površina i marljivim obrađivanjem postojećih: to je bio jedini način da se osigura egzistencijalni minimum poljoprivrednog domaćinstva. Svi su ti odnosi uvijek najviše pogađali mala i sitna gospodarstva — domaćinstva koja nisu imala mogućnosti proširivanja obradivih površina. Otuda je, također, razumljivo da su sva mala i sitna gospodarstva (domaćinstva) bila prisiljena svoje površine iskorištavati uglavnom kao oranice i vrtove, zatim kao vinograde i voćnjake, a znatno manje kao livade i pašnjake: otuda i njihova brižljivost u obrađivanju svakog komadića zemlje.

Za razliku od toga veća su i srednja gospodarstva (domaćinstva) u načelu iskorištavala uvijek znatno veće površine pod livadama i pašnjacima, držala uvijek i znatno veći broj stoke nego mala i sitna gospodarstva. Naravno, bilo je i uočljivih razlika, osobito kod onih domaćinstava (gospodarstava) u blizini gradova i većih mjesta, u prvom redu zbog povoljnijih mogućnosti prijevoza, iznošenja i prodaje poljoprivrednih proizvoda na tržištu.

Na slične zaključke upućuje nas i opća orijentacija proizvodnje za vrijeme Austro-Ugarske. Sve veća proizvodnja grožđa davala je i opći pravac iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. To više što proizvodnja grožđa, odnosno uzgajanje vinograda, kao što je poznato, ne traži ni veća ni plodnija zemljišta, iako treba reći da i uzgoj vinograda traži, također, određene uvjete, osobito u pogledu klimatskih prilika, položaja zemljišta, mogućnosti ventilacije i insolacije i druge.

---

[7] Popis stanovništva od 1815. i 1818.

[8] Stanovništvo po općinama i kotarima SR Hrvatske, od 1857. do 1961, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1964.

Na kraju svakako treba reći da glavne uzroke za veću proizvodnju grožđa za vrijeme Austro-Ugarske treba tražiti i u povoljnijim mogućnostima plasmana vina, kako na istarsko tako i na unutrašnje, austrougarsko tržište. Kao što ćemo kasnije vidjeti, to se slaže i sa stalnim povećavanjem površina pod vinogradima, odnosno smanjivanjem površina pod žitaricama, iako su se i broj stanovnika i njegove potrebe za poljoprivrednim proizvodima naglo povećavali. Štaviše, takva orijentacija proizvodnje i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta za vrijeme Austro-Ugarske dolazili su još više do izražaja i zbog mogućnosti nabave potrebnih žitarica s (unutrašnjosti) austrougarskog tržišta.

Po završetku prvog svjetskog rata i okupacije od Italije 1918. godine Istra je doživjela višestruke promjene. Ona je sada od prijašnje (uz Dalmaciju) najjužnije pokrajine Austro-Ugarske postala jedna od najsjevernijih, odnosno sjeveroistočnih pokrajina Italije. Time se u potpunosti izmijenio i njezin dosadašnji ekonomsko-geografski položaj. Ona je tada izgubila sve dotadašnje prednosti koje je uživala u sastavu Austro-Ugarske, osobito u proizvodnji grožđa i vina i drugih mediteranskih kultura. Štaviše, može se slobodno reći da je istarska poljoprivreda dolaskom u sastav talijanske poljoprivrede doživjela pravi udar jer talijanska poljoprivreda, uzevši u cjelini, ima daleko izrazitije mediteranske karakteristike nego istarska poljoprivreda, a time i konkurentne pogodnosti u proizvodnji vina i drugih mediteranskih kultura. No konkurentna sposobnost talijanske poljoprivrede dolazila je još više do izražaja i zbog bolje prerade grožđa, čuvanja vina i proizvodnje drugih mediteranskih kultura.

Takav odnos u proizvodnji grožđa i vina ubrzo se, naravno, odrazio i na tržištu vina. U prvom redu sve većom ponudom talijanskih vina, a zatim i sve većim poteškoćama u plasmanu istarskog vina, čak i na istarsko tržište, kamoli ne i na vanjsko. Poteškoće u plasmanu vina bile su sve veće, a zbog njegova velikog stupnja robne proizvodnje, preorijentacija je na veću proizvodnju žitarica, osobito pšenice, nužno morala slijediti kao logička posljedica izmijenjenih uvjeta privređivanja. S tim u vezi dolazi do promjena u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta: preoravaju se livade i pašnjaci, krče se šume, a nerijetko i vinogradi.

Ekonomska situacija bila je teška i zbog opće privredne krize koja je slijedila i u poljoprivredi Istre od 1929. do 1933. godine. Ona je najteže pogodila sitna i mala (siromašnija) domaćinstva (gospodarstva), gotovo im nametnuvši određenu proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta. Najbolje nam to pokazuje podatak da je 48% gospodarstava držalo u svom vlasništvu svega oko 8% poljoprivrednog zemljišta, da su sva ta domaćinstva »morala« obrađivati svaki komadić zemlje, ma gdje se on nalazio, na padini ili na kršu, da bi osigurala bar minimum egzistencije. S tim u vezi razumljiva je i onolika brižljivost za zemljište i njegovu obradu, posebno malih i sitnih domaćinstava, u prvom redu zbog stalnog povećavanja broja stanovnika na njima, a zatim i zbog, praktički, nikakvih drugih izvora prihoda, osim nešto nadnica i, tu i tamo, kakva akordnog rada za vrijeme sezonskih radova.

Priključenje matici Jugoslaviji, poslije oslobođenja, bio je za Istru nesumnjivo najveći događaj u njenoj historiji. Štaviše, on je bio utoliko veći i zato što je bio ujedno i prvi korak u rješavanju drugih problema. Prije svega u ukidanju kapitalističkih odnosa i u uspostavljanju novih, socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, zatim u nacionalizaciji svih važnijih sredstava za proizvodnju, posebno u industriji i rudarstvu, u saobraćaju, trgovini i drugim djelatnostima. I, najzad, u proglašenju načela da zemlja pripada zemljoradnicima, da je nitko

ne može imati više od propisanog maksimuma, i u donošenju zakona i provođenju agrarne reforme.

U skladu s tim uređeni su i novi proizvodni odnosi. Oduzeta je, u prvom redu, zemlja svima onima koji je nisu obrađivali, zatim i svima onima koji su je imali više od predviđenog maksimuma — više od 10 ha obradive površine. Zemlja je dodijeljena svim individualnim interesentima, a stvoren je i općedruštveni fond. Iz tog je fonda formiran društveni sektor i društvene poljoprivredne organizacije kao osnovne ćelije novih društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi.

No treba reći da, unatoč tome, odmah poslije oslobođenja nije bilo moguće postići čak ni predratnu razinu proizvodnje, a kamoli je značajno povećati. Društvena je zajednica stoga, da bi osigurala bar osnovne prehrambene proizvode, bila prisiljena poduzeti odgovarajuće mjere. U prvom je redu određen obavezni otkup osnovnih prehrambenih proizvoda. Time su umnogome određeni ne samo opseg i struktura proizvodnje nego i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta, to više ako pri tome imamo na umu i ostale mjere koje je poduzimala društvena zajednica za socijalizaciju poljoprivredne proizvodnje i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta osnivanjem seljačkih i općih poljoprivrednih zadruga. Značajan je podatak da je i u Istri već 1949. godine djelovalo 79 seljačkih radnih zadruga s ukupnom površinom od 19.745 ha i 68 općih poljoprivrednih zadruga u čijem se sastavu nalazilo 25 ekonomija s ukupnom površinom od 4.367 ha.[9]

Iako ne želimo umanjiti postignute uspjehe, osobito pojedinih zadruga, želimo istaći da je ubrzo nakon toga, već 1952—1953, došlo do reorganizacije, reduciranja i rasformiranja znatnog broja poljoprivrednih zadruga, posebno seljačkih radnih zadruga. Najbolje nam to potvrđuje podatak da je već 1957. u Istri djelovalo svega 12 seljačkih radnih zadruga i 56 općih, zatim 1960. svega 1 seljačka radna zadruga i 50 općih, zatim 1965. svega 2 seljačke radne zadruge i 4 opće, itd., a danas nema nijedne. Sada u Istri djeluje 7 poljoprivrednih organizacija.

Osnovne razloge tako velikim promjenama u organizaciji proizvodnje valja tražiti u ukidanju obaveznog otkupa (tokom 1952), zatim u ukidanju progresivnog poreza na dohodak i uvođenju katastarskog poreza (1954), kao i u uspostavljanju novih kooperacijskih odnosa između društvenih poljoprivrednih organizacija i individualnih poljoprivrednih proizvođača (od 1957. godine naovamo). No razlozi su i u ponovnoj reorganizaciji i integraciji općih poljoprivrednih zadruga, tokom 1964, zatim u neobaveznoj prodaji viškova poljoprivrednih proizvoda individualnih poljoprivrednih proizvođača općim poljoprivrednim zadrugama (1964), kao i u njihovu slobodnom izboru da svoje proizvode prodaju individualnim interesentima.

Objašnjenje za nastale promjene svakako treba tražiti i u tome što individualni poljoprivredni proizvođači počinju naglo nabavljati novu mehanizaciju, osobito zadnjih 15 godina, pa tako prodire nova poljoprivredna tehnologija i u poljoprivrednu proizvodnju, a ona je umnogome implicirala i nov način iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta. To više ako te promjene sagledavamo u kontekstu svih promjena poslije oslobođenja, a naročito u kontekstu smanjivanja poljoprivrednog stanovništva na manje od trećine nekadašnjeg.

---

[9] Dinko Foretić, Zadrugarstvo Istre, Zagreb, 1951, str. 65.

Koliko je to točno, pokazat će nam sagledavanje iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, kako po pojedinim kategorijama i razdobljima tako i po pojedinim kulturama i sektorima vlasništva.

3. ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA OD 1820. DO 1975.

a) Promjene u kategorijama iskorištavanja zemljišta

Razvojem robne proizvodnje, kao posljedice sve veće društvene podjele rada (a s tim u vezi i potrebe za novcem radi plaćanja poreza i drugih daća, nabave razne industrijske robe, itd.), dolazi do određenih promjena i u proizvodnji i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Otuda i potreba za sagledavanjem iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta po pojedinim razdobljima.

U skladu s istaknutim pretpostavkama razmatrat ćemo, razumljivo, i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta za vrijeme Austro-Ugarske. To znači u prvom redu u odnosu na ondašnju, uglavnom naturalnu proizvodnju, zatim u odnosu na ondašnju nisku proizvodnju i prinose, a u vezi s tim i u odnosu na ondašnji veliki broj i postotak poljoprivrednog stanovništva i njegovo stalno povećavanje, zatim u odnosu na razne promjene u proizvodnim odnosima i proizvodnji, posebno nakon ukidanja kmetskih odnosa 1848. i dodjeljivanja zemlje seljacima u vlasništvo, itd. Smatramo da ćemo tako moći najbolje uočiti i pojedine promjene u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta.

Tabela 2

ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG I DRUGOG ZEMLJIŠTA U ISTRI (1820—1910)

Kategorija zemljišta		1820—22.	1846.	1869.	1896.	1910.
Ukupno zemljište	ha	282 312	282 258	282 431	282 332	282 353
Poljoprivredno zemljište	„	208 293	202 115	181 713	183 713	182 738
1. Obradive površine	„	96 743	93 926	101 542	102 633	101 646
— oranice i vrtovi vinogradi i voćnjaci	„	77 625	76 676	80 624	81 674	80 684
— livade	„	19 118	17 250	20 918	20 959	20 962
2. Pašnjaci	„	111 550	108 189	81 171	81 000	81 084
3. Šume	„	71 722	68 080	87 255	87 156	87 157
4. Ostale površine	„	2 297	12 063	12 463	11 463	12 466
		Po strukturi				
Ukupno zemljište		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Poljoprivredno zemljište		73,8	71,6	64,7	65,1	64,7
1. Obradive površine		34,3	33,3	36,0	36,4	36,0
— oranice i vrtovi vinogradi i voćnjaci		27,5	27,2	28,5	28,9	28,6
— livade		6,8	6,1	7,5	7,5	7,4
2. Pašnjaci		39,5	38,3	28,7	28,7	28,7
3. Šume		25,4	24,1	30,9	30,8	30,9
4. Ostale površine		0,8	4,3	4,4	4,1	4,4

	Po indeksu sa stalnom bazom (1820-22 = 100)				
Kategorija zemljišta	1820—22.	1846.	1869.	1896.	1910.
Ukupno zemljište	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Poljoprivredno zemljište	100,0	97,0	87,7	88,2	87,7
	100,0	97,1	105,0	106,1	105,1
1. Obradive površine					
— oranice i vrtovi vinogradi i voćnjaci	100,0	98,8	103,9	105,2	103,9
— livade	100,0	90,2	109,4	109,6	109,6
2. Pašnjaci	100,0	97,0	72,8	72,7	72,7
3. Šume	100,0	94,9	121,7	121,5	121,5
4. Ostale površine	100,0	100,0	103,3	95,2	103,3

Izvori podataka:

— Istria, Studi economici, Nicolò del Bello, Capodistria, 1890, pag. 66.
— L'Istria, časopis, 1846, str. 166—67, 179, dr Ivan Beuc, Istarske studije, Zagreb, 1975.
— Relazione della Giunta alla dieta provinciale dell'Istria dell'anno, 1869.
— Statistisches Jahrbuch, K. K. Ackerbau-Ministeriums, Wien, 1911.

Prije svega valja napomenuti da smo u statistički pregled unijeli i šumske i ostale površine, u prvom redu radi boljeg pregleda obuhvaćenog područja, a onda i radi boljeg sagledavanja promjena između poljoprivrednog, šumskog i ostalog zemljišta, u koje smo obuhvatili svo neproduktivno i ostalo zemljište pod cestama, putovima, zgradama, itd. Oranice, vrtove, vinograde i voćnjake prikazali smo sve zajedno, uglavnom zato što nismo raspolagali s odvojenim podacima za sva godišta. Najzad, ranije podatke u katastarskim jutrima preračunali smo u hektare.

Mada je teško govoriti o svim ekonomskim premisama o zemljištu samo na temelju istaknutih pokazatelja, to ne znači da se i na temelju njih ne može podosta toga sagledati.

Najprije valja uočiti određeno smanjivanje ukupnog poljoprivrednog zemljišta, osobito između 1846. i 1869. godine, do kojeg je došlo nakon ukidanja kmetstva 1848. i dodjeljivanja zemlje seljacima u trajno vlasništvo. Premda se ovdje ne možemo upuštati u to koliko je to smanjivanje uvjetovano ukidanjem kmetstva 1848. godine, sigurno nećemo pogriješiti ako kažemo da u tim promjenama treba tražiti glavne uzroke i smanjivanju poljoprivrednog zemljišta i nastalim promjenama u njegovu iskorištavanju. To se prije svega ogleda u činjenici da je time došlo do značajnih promjena u proizvodnim (vlasničkim) odnosima, a time, nesumnjivo, i u proizvodnji i iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta — iako to ne znači da je time, automatski, moralo doći i do povećavanja ukupnog zemljišta. Najbolje nam to potvrđuje određeno povećavanje obradivih površina, naročito oranica i vrtova, vinograda i voćnjaka kao najvažnijih kategorija poljoprivrednog zemljišta. Sve to u skladu je i s povećanim potrebama za poljoprivrednim proizvodima, u prvom redu zbog povećanog broja stanovnika i njihovih potreba, zatim zbog povećanog interesa zemljoradnika za što veću proizvodnju i zbog sve veće robne proizvodnje i njene prodaje, radi dobivanja novca za plaćanje poreza i ezonera (obaveza na osnovi dobivenog zemljišta), kao i radi nabave bar određene robe za potrebe domaćinstva i reprodukcije.

O boljem iskorištavanju oranica i vrtova, vinograda i voćnjaka za vrijeme Austro-Ugarske očito nam govori i stalno povećavanje proizvodnje grožđa, odnos-

no vina, bolje reći površina pod vinogradima. Prema podacima za cijelu Istru vidi se da je 1846. u Istri bilo pod vinogradima svega oko 9.500 ha, a pred prvi svjetski rat čak više od 35.000 ha. Povećavanje površina pod vinogradima išlo je u prvom redu na račun površina pod pašnjacima, a tek zatim na račun površina pod oranicama i vrtovima.

Za vrijeme talijanske okupacije došlo je do određenih promjena u načinu evidentiranja i obrađivanja podataka o iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, što ne znači da je time, automatski, došlo do značajnih promjena i u stvarnom iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, posebno u iskorištavanju glavnih površina, oranica i vrtova, vinograda i voćnjaka, odnosno oranica i vrtova i površina pod drvenastim kulturama. Ipak treba reći da je i za vrijeme talijanske okupacije došlo do određenih promjena, osobito u povećavanju oraničnih površina, što je bila posljedica preorijentacije na što veću proizvodnju žitarica, odnosno pšenice. Koliko je to točno, najbolje će nam pokazati sljedeća tabela.

Tabela 3

ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG I DRUGOG ZEMLJIŠTA IZMEĐU DVA RATA

Kategorija zemljišta	Jedin. mjere	1921.	1929.	1938.
Ukupno zemljište	ha	281 814	281 893	281 893
1. Poljoprivredno zemljište	„	169 129	191 051	185 152
— oranice, vrtovi i drvenaste kulture	„	80 558	75 816	81 056
— livade i pašnjaci	„	79 490	80 893	104 096
— neobrađene produktivne površine	„	9 081	34 342	
2. Šumske površine	„	102 490	79 379	90 595
3. Ostalo zemljište	„	10 195	11 463	61 146
		Po strukturi		
Ukupno zemljište		100,0	100,0	100,0
1. Poljoprivredno zemljište		60,0	67,8	65,7
— oranice, vrtovi i drvenaste kulture		28,6	26,9	28,8
— livade i pašnjaci		28,2	28,7	36,9
— neobrađene produktivne površine		3,2	12,2	
2. Šumske površine		36,4	28,2	32,1
3. Ostalo zemljište		3,6	4,0	2,2
		Po indeksu sa stalnom bazom		
Ukupno zemljište		100,0	100,0	100,0
1. Poljoprivredno zemljište		100,0	113,0	109,5
— oranice i vrtovi i drvenaste kulture		100,0	94,1	100,6

— livade i pašnjaci	100,0		
		130,1	117,5
— neobrađene produktivne površine	100,0		
2. Šumske površine	100,0	77,5	88,4
3. Ostalo zemljište	100,0	112,5	60,3

Izvori podataka:
— Iz knjige: Rapporti fra proprietà impresa e mano d'opera nell'agricoltura Italiana — provincia di Pola.
— Catasto agrario, Roma, 1935.
— Bolletino mensile di statistica della provincia dell'Istria, 1939.
— Annuario statistico dell'agricoltura Italiana, 1938 — 1942.
— Rijeka i Istra, ukupna površina i poljoprivredna razdioba zemljišta, 1945.

Objašnjenje za tako male promjene u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta i nakon završetka prvog svjetskog rata, odnosno nakon okupacije Istre od Italije 1918. godine, treba, kao što smo već istakli, tražiti u prvom redu u neizmijenjenim ekonomsko-tehničkim uvjetima proizvodnje i u poljoprivredi. Posebno to vrijedi kada je riječ o iskorištavanju tzv. glavnih poljoprivrednih površina, kao npr. oranica i vrtova, zatim vinograda i voćnjaka, jer se ni potrebe za poljoprivrednim proizvodima ni mogućnosti proizvodnje nisu bitnije izmijenile. Uostalom, najbolje nam to pokazuju podaci o iskorištavanju tzv. glavnih poljoprivrednih površina, iz kojih se vidi da se njihovo iskorištavanje nije bitno izmijenilo.

Ipak treba primijetiti da je i u godinama poslije okupacije 1918. godine došlo do određenih promjena, osobito u iskorištavanju ostalih površina i između ukupno poljoprivrednih i šumskih površina. Posebno to vrijedi za razdoblje između 1921. i 1929. godine, kada su poljoprivredne površine (1929) bile za gotovo 23.000 ha veće nego 1921. Nasuprot tome, šumske su površine 1921. za gotovo isto toliko veće nego 1929. Unatoč tome, te promjene nisu značajnije utjecale na iskorištavanje tzv. glavnih poljoprivrednih površina, tj. oranica i vrtova i površina pod drvenastim kulturama.

Iako ne mislimo ulaziti u pojedinosti oko pitanja zašto je došlo do tako uočljivih promjena u iskorištavanju ukupno poljoprivrednih i šumskih površina, sigurno nećemo pogriješiti ako kažemo da se ovdje očito radi o različitim kriterijima u ocjenjivanju i određivanju koje površine spadaju u pašnjake a koje u šumsko zemljište. Zato smatramo da istaknute promjene ne bi trebalo shvatiti kao apsolutne promjene na terenu, nego u prvom redu kao razlike u ocjenjivanju i evidentiranju pašnjaka i šumskih površina.

Za razliku od toga, svakako valja uočiti određene promjene u iskorištavanju oranica i vrtova i površina pod drvenastim kulturama, to više što je došlo do povećanja oraničnih površina, na štetu površina pod drvenastim kulturama, odnosno vinogradima. Najbolje nam to pokazuju podaci za cijelu Istru (biv. provincia di Pola), iz kojih se vidi da su se oranične površine od 1925. do 1938. povećale za gotovo 11.000 ha ili za više od 20%, odnosno od 53.472 ha u 1925. godini na 64.401 ha u 1938. godini, a površine pod vinogradima smanjile od 26.669 ha u 1925. godini na 22.299 ha u 1938. godini ili, također, za gotovo 20% u odnosu na 1925. godinu.

Otuda je logično da je i na području hrvatskog dijela Istre došlo čak do još većih promjena, budući da se na tom dijelu Istre nalazi najveći dio poljopri-

vrednih površina, pa tako i oraničnih površina i površina pod vinogradima, to više ako kažemo da se to slaže i s općom (pre)orijentacijom poljoprivredne proizvodnje u Istri za vrijeme talijanske okupacije, tj. orijentacijom na što veću proizvodnju žitarica, odnosno pšenice, pa tako i na što veće površine pod oranicama, ali i sa stagnacijom, pa i padom površina pod vinogradima, kao što to proizlazi i iz prednjih pokazatelja.

Treba reći da je unatoč spomenutim promjenama, tj. znatno većem iskorištavanju površina pod pšenicom za vrijeme talijanske okupacije nego za vrijeme Austro-Ugarske, poljoprivreda Istre i za vrijeme talijanske okupacije, odnosno i između dva rata, zadržala gotovo iste i ekonomske i proizvodne karakteristike kao i za vrijeme Austro-Ugarske: visok stupanj naturalne proizvodnje i velik postotak (oko 65%) poljoprivrednog stanovništva. Razdrobljena gospodarska struktura, s velikim brojem i postotkom malih i sitnih gospodarstava (do 3 ha površine — oko 48%), bila je primitivno opremljena sredstvima za rad. Ipak, valja istaći da je za talijanske okupacije došlo do znatnog povećanja potrošnje mineralnog gnojiva: od vrlo male potrošnje prije prvog svjetskog rata na gotovo 50 kg/ha obradive površine za vrijeme između dva rata, što je značajno utjecalo i na povećanje proizvodnje pšenice.

Unatoč tome, ekonomska situacija u poljoprivredi Istre bila je vrlo nepovoljna kako u godinama poslije okupacije tako i u kasnijim godinama, sve do poslije ekonomske krize 1929—1933. Ona je bila utoliko teža i zato što je najviše pogađala prodaju vina, kao gotovo jedinog robnog artikla (osim stoke) istarskog seljaka. Takvo je stanje u proizvodnji i prodaji vina nesumnjivo značajno utjecalo i na proizvodnju i iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta, posebno na sveobuhvatno i marljivo iskorištavanje svakog komadića zemlje, zatim na njegovo čuvanje od poplava i erozije, od korova i zapuštenosti, od nanošenja bilo kakve štete, bilo od ljudi ili stoke, itd. Otuda i onolika strogost, a često i sebičnost među seljacima kad je god dolazilo u pitanje njihovo zemljište i način njegova iskorištavanja, budući da je njegova važnost bila nezamjenjiva i kao sredstva proizvodnje i kao mogućnosti egzistencije poljoprivrednog domaćinstva.

Poslije oslobođenja i priključenja matici Jugoslaviji došlo je do značajnih promjena u svim oblastima društveno-ekonomskog života Istre. To vrijedi, nesumnjivo, i za poljoprivredu, osobito kada je riječ o ukidanju kapitalističkih odnosa, provođenju agrarne reforme i reguliranju novih agrarnih odnosa o načelu da zemlja pripada zemljoradnicima, da je nitko ne može imati više od predviđenog maksimuma, itd. Time je tada formiran društveni sektor vlasništva i društvene poljoprivredne organizacije kao osnovni činioci novih društveno-ekonomskih odnosa. Formira se i velik broj seljačkih radnih zadruga i zadružnih ekonomija, kao nov oblik socijalizacije poljoprivredne proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta.

Međutim, kada govorimo o promjenama u proizvodnji i iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, treba reći da u prvim poslijeratnim godinama nije došlo do nekih značajnijih promjena. To je u skladu s ranijom konstatacijom o uzajamnoj interferenciji između mogućnosti proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, budući da u prvim godinama poslije oslobođenja nije došlo do nekih značajnih promjena ni u sredstvima za proizvodnju, ni u gospodarskoj strukturi, ni u smanjenju poljoprivrednog stanovništva i sl.

Tabela 4

ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG I DRUGOG ZEMLJIŠTA POSLIJE OSLOBOĐENJA (1945 — 1975)

Kategorija zemljišta		1945.	1955.	1965.	1975.
Ukupno zemljište	ha	281 529	283 814	281 867	281 814
Poljoprivredno zemljište	„	183 186	173 966	173 007	169 173
1. Obradive površine	„	105 482	101 680	98 618	86 431
— oranice i vrtovi	„	68 693	64 000	64 246	57 694
— voćnjaci	„	5 415	4 480	4 217	3 907
— vinogradi	„	13 983	13 900	12 253	9 603
— livade	„	17 391	19 300	17 902	15 227
2. Pašnjaci	„	76 039	72 000	74 285	82 549
3. Bare i trstici	„	1 665	286	104	193
4. Šumsko zemljište	„	90 595	97 176	95 241	93 650
5. Ostalo zemljište	„	7 748	12 672	13 619	18 991
		Po strukturi			
Ukupno zemljište		100,0	100,0	100,0	100,0
Poljoprivredno zemljište		65,1	61,3	61,4	60,1
1. Obradive površine		37,5	35,8	35,0	30,7
— oranice i vrtovi		24,4	22,5	22,8	20,5
— voćnjaci		1,9	1,6	1,5	1,4
— vinogradi		5,0	5,0	4,3	3,4
— livade		6,2	6,7	6,4	5,4
2. Pašnjaci		27,0	25,4	26,4	29,3
3. Bare i trstici		0,6	0,1	0,0	0,1
4. Šumsko zemljište		32,1	34,2	33,8	33,2
5. Ostalo zemljište		2,8	4,5	4,8	6,7
		Indeks sa stalnom bazom (1945 = 100)			
Ukupno zemljište		100,0	100,8	100,1	100,1
Poljoprivredno zemljište		100,0	95,0	94,4	92,4
1. Obradive površine		100,0	96,4	93,5	81,9
— oranice i vrtovi		100,0	93,2	93,5	84,0
— voćnjaci		100,0	82,7	77,9	72,2
— vinogradi		100,0	99,4	88,2	68,7
— livade		100,0	111,0	102,9	87,6
2. Pašnjaci		100,0	94,7	97,7	108,6
3. Bare i trstici		100,0	17,2	6,2	11,6
4. Šumsko zemljište		100,0	107,3	105,1	103,4
5. Ostalo zemljište		100,0	163,6	175,8	245,1

Izvor podataka:

— Za 1945 Statistički ured Hrvatske, svezak 1, Rijeka i Istra, Ukupna površina i poljoprivredna razdioba zemljišta, Zagreb, 1945.

— Za 1955. Statistički godišnjak SFRJ, 1956.

— Za 1965. Privredna komora u Rijeci.

— Za 1975. Zavod za statistiku u Rijeci.

Prije svega valja napomenuti da postoji mogućnost razlika između stvarnog stanja na terenu i statističkih pokazatelja. To će nam najbolje pokazati sljedeći pregled o napuštenim i neobrađenim površinama. Utemeljena je, dakle, indicija o nejednakom tretiranju pojedinih kategorija zemljišta i nakon oslobođenja.

Unatoč tome, vjerujemo da i prednji pokazatelji jasno pokazuju kako je i nakon oslobođenja, a naročito od 1965. nadalje, došlo do značajnih promjena i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Te promjene dapače još jednom potvrđuju i nastale promjene u tehničko-tehnološkim i društveno-ekonomskim odnosima, osobito kada ih ocjenjujemo s obzirom na promjene u iskorištavanju oranica i vrtova, kao najpromjenljivijih kategorija. Znamo naime da se na tim površinama uzgajaju i proizvode uglavnom jednogodišnje kulture, te da je moguće vrlo brzo izmijeniti i način i strukturu njihova iskorištavanja. To ne vrijedi za površine pod vinogradima i voćnjacima, na kojima se uzgajaju višegodišnje kulture, te nije moguće u tako kratkom roku (jedne godine) izmijeniti ni način ni strukturu njihova iskorištavanja.

Iako nismo isticali godišnja ili bar petogodišnja stanja i promjene, i iz navedenih se pokazatelja vidi da sve do 1965. nije bilo nekih značajnijih promjena. To je još jasnije ako kažemo da je u skladu s gotovo nepromijenjenim površinama pod oranicama i vrtovima, na kojima se, kao što smo već istakli, najprije manifestiraju sve društveno-ekonomske i tehničko-tehnološke promjene u proizvodnji. No to je jednako tako u skladu i s promjenama nastalim od 1965. do 1975, i to kako u ekonomsko-društvenim tako i u tehničko-tehnološkim, što očito potvrđuje i znatno smanjivanje površina, u prvom redu oranica i vrtova, za više od 6.500 ha ili za oko 16%, zatim površina pod voćnjacima (za 7%), itd. U skladu je to i sa smanjivanjem svih obradivih površina, do čega je došlo nakon 1965. godine, pogotovu ako te promjene sagledavamo i kao posljedice integracije općih poljoprivrednih zadruga s poljoprivrednim kombinatima (1964), zatim kao posljedicu ukidanja obaveze individualnih poljoprivrednih proizvođača da svoje proizvode prodaju isključivo putem otkupa, odnosno općih poljoprivrednih zadruga (1964), a s tim u vezi i kao posljedicu prestanka prava općih poljoprivrednih zadruga da jedino one vrše otkup i promet, trgovinu sa selom, odnosno s individualnim poljoprivrednim proizvođačima. Te su promjene nastale i kao posljedica mogućnosti plasmana, odnosno prodaje proizvoda individualnih poljoprivrednih proizvođača individualnim interesentima, na kraju i kao posljedica mogućnosti da individualni poljoprivredni proizvođači nabave, odnosno kupe novu mehanizaciju, i sl.

No treba reći da je paralelno s novim mogućnostima proizvodnje i poslovanja dolazilo i do sve jače konkurencije, osobito od poljoprivrede drugih krajeva i regija. Posebno je tržište neumoljivo nametnulo značajne promjene i u proizvodnji i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Tada se poboljšava i ekonomsko-društveni položaj poljoprivrede.

Smanjivanje obradivih površina podudara se s drugim društveno-ekonomskim i proizvodnim promjenama, prije svega sa smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva (od 101.678 u 1948. godini poljoprivredno je stanovništvo palo na 74.728 u 1953. godini, na 54.981 u 1961. godini i na svega 31.670 u 1971. godini). Došlo je, međutim, do povećane upotrebe mineralnih gnojiva (od 76 kg/ha obradive površine u 1955. godini na 155 kg/ha u 1973. godini). Povećala se proizvodnja i prinos, npr. pšenice, od svega 10,4 q/ha u 1951. godini na 22,5 q/ha u 1975. godini, zatim kukuruza, također od svega 10,0 q/ha u 1951.

godini na 21,5 q/ha u 1975. godini, itd. S tim je u vezi i sve veće povećanje robne proizvodnje, što je umnogome utjecalo ne samo na opseg i asortiman proizvodnje nego i na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta.

b) Promjene u glavnim kulturama

Odlučujući je faktor i proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta uloga poljoprivrednih proizvoda u ishrani stanovništva, posebno kada je riječ o uzgajanju i proizvodnji glavnih kultura, jer o njihovu uzgajanju i proizvodnji uglavnom ovisi egzistencija poljoprivrednog stanovništva. To vrijedi i za uzgajanje i proizvodnju glavnih kultura u poljoprivredi Istre, jer i o njihovu uzgajanju i proizvodnji ovisi egzistencija poljoprivrednog stanovništva Istre. Pogotovo je to tako bilo u ranijim razdobljima, jer je od poljoprivrede tada živjela većina stanovništva.

No sve veća robna proizvodnja kontinuirano je nametala određene promjene i u uzgajanju i u proizvodnji glavnih kultura, posebno u Istri, s obzirom na promjene do kojih je dolazilo u društveno-ekonomskim uvjetima proizvodnje, osobito između austrougarske i talijanske vladavine. Pri tom mislimo, u prvom redu, na dominantnu proizvodnju grožđa za vrijeme Austro-Ugarske i stagnaciju za vrijeme talijanske okupacije, zatim na dominantnu proizvodnju pšenice za vrijeme talijanske okupacije, pa i poslije oslobođenja, nasuprot znatnom opadanju proizvodnje grožđa.

Unatoč tome, grožđe, pšenica, kukuruz i krumpir uvijek su bile i ostale glavne kulture poljoprivredne proizvodnje Istre. Najbolje će nam to pokazati kraći pregled njihova uzgajanja kroz pojedina razdoblja, posebno ako tome dodamo još neke važne kulture, kao npr. ječam, raž i zob, jer i njihovo uzgajanje traži znatne površine.

Za vrijeme Austro-Ugarske u načinu iskorištavanja obradivog zemljišta potrebno je prikazati i neke danas manje važne kulture, čija je upotreba bila nametnuta potrebama poljoprivrednog domaćinstva.

Tabela 5

ISKORIŠTAVANJE OBRADIVIH POVRŠINA PO GLAVNIM I VAŽNIJIM KULTURAMA ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE

Vrsta kulture		1870.	1890.	1900.	1909.
Ukupno:	ha	122 338	102 926	93 554	97 585
1. Pšenica	„	18 658	16 400	12 935	11 791
2. Kukuruz	„	27 619	20 328	20 603	19 048
3. Ječam	„	9 743	8 915	5 685	6 151
4. Raž	„	7 730	3 498	2 313	1 451
5. Zob	„	3 827	4 152	3 680	2 532
6. Krumpir	„	5 585	2 573	4 784	6 933
7. Vinogradi i voćnjaci	„	49 176	47 060	43 736	49 769

	Po strukturi				
Vrsta kulture	1870.	1890.	1900.	1909.	1870—1909.
Ukupno:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Pšenica	15,5	15,9	13,8	12,1	14,4
2. Kukuruz	22,5	19,8	22,1	19,5	21,0
3. Ječam	8,1	8,7	6,1	6,3	7,3
4. Raž	6,0	3,4	2,3	1,5	3,6
5. Zob	3,1	4,0	3,9	2,5	3,4
6. Krumpir	4,6	2,5	5,1	7,1	4,8
7. Vinogradi i voćnjaci	40,2	45,7	46,7	51,0	45,5

Izvor podataka:

— Za 1870. Annuario della società agraria Istriana, Anno II, Trieste 1872.
— Za 1890. Statistisches Jahrbuch, K. K. Ackerbau-Ministerium, Wien, 1891.
— Za 1900. Manuale di geografia, storia e statistica della regione Giulia, B. dott. Benussi, Parenzo, 1903, pag. 349.
— Za 1909. Atti della dieta provinciale dell'Istria, Parenzo, 1910, Vol. 35, parte II, tab. V.

Napomena:

— Prikaz površina pod glavnim kulturama odnosi se na cijelu Istru za vrijeme Austro-Ugarske. Kao što je poznato, tada je istarsko područje obuhvaćalo 495.539 ha, dok smo mi u ovom pregledu obuhvatili, uglavnom, područje bivšeg kotara Pula, Svega 282.000 ha a to znači samo hrvatski dio Istre. Unatoč tome, smatramo da ove razlike, uzevši u cjelini, ne mijenjaju osnovne proporcije, osobito kada je riječ o iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta pod glavnim kulturama. Zato smatramo da nam i gornji pregled može poslužiti ne samo kao pregled iskorištavanja površina pod glavnim i važnim kulturama nego i kao pregled promjena i tendencija smanjivanja svih istaknutih površina, osim pod vinogradima i voćnjacima.

Iako nema potrebe ponavljati neke već poznate stvari, interesantno je primijetiti da se i istaknute promjene iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta po glavnim i važnijim kulturama u cijelosti slažu i s promjenama ekonomske važnosti pojedine kulture, osobito kada je riječ o važnosti i proizvodnji vina, jer je za vrijeme Austro-Ugarske bilo moguće plasirati ne samo veće količine vina na tržište nego, istovremeno, i nabaviti potrebne količine žitarica s austrougarskog tržišta. Zatim, činjenica je da je istarska poljoprivreda u okviru austrougarske poljoprivrede uživala određene prednosti u proizvodnji i plasmanu vina i, obratno, nepovoljnosti u proizvodnji žitarica. Istarski je zemljoradnik, u skladu s poznatom teorijom komparativnih troškova proizvodnje, mogao nabaviti potrebne količine žitarica po relativno nižim troškovima proizvodnje nego da ih je sam proizvodio. Na kraju, također valja primijetiti da između prirodnih i ekonomskih uvjeta proizvodnje postoji visok stupanj interferencije, a tako je i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, naročito kada je riječ o površinama pod glavnim i važnijim kulturama.

Jedina razlika koju valja pri tome uočiti jest povećanje površina pod krumpirom. Međutim, ako kažemo da je uzgajanje i proizvodnja krumpira dobila veći zamah tek u zadnjim desetljećima prošloga stoljeća, da krumpir dobro rodi i u Istri, da on traje najviše jednu sezonu, da se dnevno troši go-

tovo u svakom domaćinstvu itd., onda je razumljivo što je došlo do povećavanja površina pod krumpirom.

Poslije završetka prvoga svjetskog rata, odnosno okupacije Istre od Italije 1918. godine, slijedile su i promjene u strukturi kultura. Dobile su na važnosti one kulture (kao npr. pšenica, kukuruz, krumpir i ječam) koje su bile važne za ishranu poljoprivrednog stanovništva. Nasuprot tome, slijedio je pad važnosti proizvodnje grožđa, odnosno vina, prije svega zbog poteškoća i nemogućnosti njegova plasmana, a zatim i zbog niskih cijena na tržištu. Povećale su se površine pod pšenicom i kukuruzom, ječmom i drugim prehrambenim proizvodima. Za razliku od toga, došlo je do određene stagnacije pa i pada površinâ pod vinogradima. Pri tome valja imati na umu jedino moguće razlike s obzirom na obuhvaćeno područje. Jer, kao što je poznato, za vrijeme Austro-Ugarske pod Istrom je bilo obuhvaćeno 495.539 ha površine, a za vrijeme talijanske okupacije svega 371.734 ha, a poslije oslobođenja obuhvatili smo svega 282.000 ha. Unatoč tome, želimo napomenuti da je i na temelju istaknutih pokazatelja moguće pratiti istaknute promjene u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, posebno kada to činimo na temelju relativnih pokazatelja.

Tabela 6

ISKORIŠTAVANJE OBRADIVIH POVRŠINA U ISTRI ZA VRIJEME TALIJANSKE OKUPACIJE

Vrsta kulture		1923—1928.	1929.	1938.	1935—1939.	1940—1942.
Ukupno:	ha	93 497	89 606	87 335	87 574	91 732
1. Pšenica	„	20 981	19 327	20 862	20 749	19 520
2. Kukuruz	„	15 788	15 879	16 744	16 666	19 057
3. Ječam	„	3 299	3 240	3 063	3 039	3 066
4. Zob	„	1 784	1 734	1 527	1 518	1 641
5. Krumpir	„	12 075	10 059	10 725	10 956	11 905
6. Vinogradi	„	12 426	12 426	12 576	12 558	12 495
7. Maslinici	„	8 326	8 326	6 854	7 478	7 320
8. Lucerka i djetelina	„	18 815	18 815	14 984	14 610	16 788
		Po strukturi				
Ukupno:		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Pšenica		22,4	21,5	23,9	23,7	21,3
2. Kukuruz		16,9	17,7	19,2	19,0	20,8
3. Ječam		3,5	3,6	3,5	3,5	3,3
4. Zob		1,9	1,9	1,7	1,7	1,8
5. Krumpir		12,9	11,2	12,3	12,5	13,0
6. Vinogradi		13,3	13,8	14,4	14,3	13,6
7. Maslinici		8,9	9,3	7,8	8,5	8,0
8. Lucerka i djetelina		20,2	21,0	17,2	16,8	18,2

Izvor podataka:

— Za 1923—28. i 1929. Catasto agrario, Roma, 1935.
— Za 1938. i 1935—39. Bolletino mensile di statistica della provincia di Pola.
— Za 1940—42. Annuario statistico dell'agricoltura italiana, Roma, 1948.

Promjene koje su uslijedile u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta za vrijeme talijanske okupacije u cijelosti se slažu s izmijenjenim uvjetima proizvodnje. Najbolje nam to potvrđuju veće površine pod pšenicom, a one su se gotovo udvostručile, zatim i pod krumpirom, a nešto manje pod kukuruzom i ostalim žitaricama. Nasuprot tome uočljivo je smanjivanje površina pod vinogradima, iako treba reći da su za vrijeme Austro-Ugarske pod vinogradima bile obuhvaćene i miješane površine, tj. i površine u konsocijaciji s drugim kulturama. Prema tome, i istaknute promjene u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta za vrijeme talijanske okupacije još jednom potvrđuju koliko su i one bile uvjetovane novim društveno-ekonomskim uvjetima proizvodnje. Njihov je odraz, štaviše, bio još i veći jer je istarska poljoprivreda u sastavu talijanske poljoprivrede doživjela pravi hendikep u svojoj proizvodnji. Talijanska poljoprivreda, uzevši u cjelini, ima, naime, još izrazitije mediteranske karakteristike. Treba reći da je taj odraz bio veći i zato što se istarska poljoprivreda morala preorijentirati na što veću proizvodnju žitarica, odnosno pšenice, umjesto ranije proizvodnje grožđa, a za proizvodnju pšenice ona nema najpovoljnije uvjete. I treće, te su promjene dolazile još više do izražaja i zato što je istarska poljoprivreda time bila prisiljena tražiti nove površine, kojih nema ili barem ne dovoljno. Posebno treba istaći da su te poteškoće bile utoliko teže što je proizvodnja pšenice trebala postati i jedan od važnijih robnih artikala.

Koliko su ekonomske i proizvodne promjene uzajamno uvjetovane, očito će nam pokazati i sljedeći pregled u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta poslije oslobođenja.

Kao što smo već istakli, poslije oslobođenja došlo je do revolucionarnih promjena u svim oblastima naših društveno-ekonomskih odnosa, pa tako i u poljoprivredi. To znači u prvom redu ukidanje kapitalističkih odnosa, zatim provođenje agrarne reforme i formiranje društvenog sektora vlasništva i u poljoprivredi, zatim formiranje krupnih socijalističkih gospodarstava, zadružnog sektora i kooperacije između društvenog i individualnog sektora itd., kao osnovnih faktora nove proizvodnje i novog načina iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta.

Međutim, kada je riječ o ekonomskoj važnosti glavnih i važnijih poljoprivrednih proizvoda, a naročito u godinama poslije završetka rata, odnosno nakon oslobođenja, onda treba reći da nije došlo do nekih značajnih promjena, ni u proizvodnji ni u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, osobito površina pod glavnim i važnijim poljoprivrednim kulturama. Razlog je tomu bio i to što su sredstva za proizvodnju i mogućnosti proizvodnje odmah poslije oslobođenja bili još manji nego prije rata, a potrebe za poljoprivrednim proizvodima znatno veće.

Poučeni dosadašnjim konstatacijama o uzajamnoj intereferenciji tehničkih i ekonomskih uvjeta proizvodnje, vjerujemo da će nam i to najbolje potvrditi sljedeći pokazatelji o iskorištavanju poljoprivrednih površina po glavnim i važnijim kulturama poslije oslobođenja.

Tabela 7

ISKORIŠTAVANJE OBRADIVIH POVRŠINA U ISTRI POSLIJE OSLOBOĐENJA

Vrsta kulture		1954.	1960.	1968.	1975.
Ukupno:	ha	71 566	69 563	63 198	56 890
1. Pšenica	„	23 862	20 800	18 014	15 078
2. Kukuruz	„	11 725	10 600	9 711	7 022
3. Ječam	„	2 223	3 040	2 104	2 623
4. Krumpir	„	5 523	6 150	5 475	5 847
5. Voćnjaci	„	3 190	4 460	3 812	3 907
6. Vinogradi	„	15 072	13 400	11 146	9 603
7. Čok. loze 000	kom	62 151	51 111	45 230	31 806
8. Lucerka	ha	8 106	8 410	10 116	10 242
9. Djetelina	„	1 865	2 703	2 820	2 568
			Po strukturi		
Ukupno		100,0	100,0	100,0	100,0
1. Pšenica		33,3	29,9	28,5	26,5
2. Kukuruz		16,4	15,2	15,4	12,3
3. Ječam		3,1	4,4	3,3	4,6
4. Krumpir		7,7	8,8	8,7	10,3
5. Voćnjaci		4,5	6,4	6,0	6,9
6. Vinogradi		21,1	19,3	17,6	16,9
7. Lucerka		11,3	12,1	16,0	18,0
8. Djetelina		2,6	3,9	4,5	4,5

Izvor podataka:

— Za 1954. Statistički godišnjak NR Hrvatske.
— Za 1960. Statistički godišnjak SFRJ — 1961.
— Za 1968. Zavod za statistiku u Rijeci.
— Za 1975. Statistički godišnjak SRH — 1976.

Ako nam je suditi prema promjenama koje proizlaze iz prednjih pokazatelja o iskorištavanju površina pod pojedinim kulturama, onda treba reći da je tek zadnjih 15-ak godina došlo do značajnih promjena i u ekonomskoj i u proizvodnoj važnosti pojedinih kultura. Pogotovu je to tako ako te promjene ocjenjujemo u odnosu na smanjene površine pod pšenicom i kukuruzom, zatim pod vinogradima i krumpirom kao glavnim kulturama, pa i u odnosu na »ogromno« smanjivanje poljoprivrednog stanovništva i njegovih potreba, osobito u ishrani, itd.

Međutim, kada te promjene sagledavamo u sklopu sve većih potreba i potražnje poljoprivrednih proizvoda, zatim u sklopu sve većih potreba poljoprivrednog stanovništva za novčanim sredstvima, s tim u vezi i u sklopu sve veće robne proizvodnje, pa onda i sve veće konkurencije, i to kako u proizvodnji tako i na tržištu, itd., onda treba reći da poljoprivredno zemljište nije ništa izgubilo na svojoj ekonomskoj važnosti, a ni na važnosti iskorištavanja, posebno kad je riječ o glavnim kulturama. Jedino treba reći da zbog sve veće konkurencije u

proizvodnji i na tržištu dolazi do sve veće selektivnosti u iskorištavanju zemljišta. To nam najbolje potvrđuje povećavanje proizvodnje, osobito po poljoprivrednom stanovniku, npr. pšenice, od svega 276 kg po poljoprivrednom stanovniku u 1951. godini čak na 1.031 kg u 1971. godini, zatim kukuruza, od svega 146 kg po poljoprivrednom stanovniku u 1951. godini također na više od 1.000 kg u 1971. godini, itd.

No istovremeno treba napomenuti da smanjivanje površina pod vinogradima ne možemo jednako pravdati kao i smanjivanje površina pod pšenicom i kukuruzom. To manje kada znamo da istarska poljoprivreda uživa čak i određene prednosti u uzgajanju vinograda, tako da se smanjivanje površina pod vinogradima negativno odražava ne samo na proizvodnju grožđa nego i na cjelokupnu poljoprivrednu proizvodnju Istre. Očiglednije je to i stoga što poljoprivreda Istre nema nekih većih mogućnosti u proizvodnji oraničnih kultura, a naročito ne industrijskih, npr. šećerne repe, suncokreta, uljane repice i drugih, kao što imaju poljoprivrede bogatijih krajeva, npr. Vojvodine, Srijema i Banata, Slavonije i Baranje i drugih regija.

Na sličan zaključak upućuje nas i određeno povećavanje površina pod voćnjacima, jer računamo da bi se istarska poljoprivreda trebala još više orijentirati prema proizvodnji voćaka, osobito odgovarajućih vrsta, a sve više »popuštati« u proizvodnji žitarica i drugih oraničnih kultura. Logično je to zbog toga što istarska poljoprivreda ima vrlo povoljne mogućnosti plasmana svih tih proizvoda na istarsko tržište za vrijeme turističke sezone, a to znači upravo onda kada sazrijevaju mnogi poljoprivredni proizvodi, posebno voće i povrće.

Slično treba reći i za proizvodnju i mogućnosti plasmana krumpira (osobito mladog) u turističku privredu, na što upućuje i podatak o određenom povećavanju površina pod tom kulturom. To više kada znamo da je krumpir svakodnevno na jelovniku svih ugostiteljskih restorana.

Na kraju također treba reći da smanjivanje površina pod istaknutim kulturama (osim površina pod vinogradima) pokazuje pozitivnu tendenciju kretanja poljoprivredne proizvodnje Istre. Naime, »popuštanje« u proizvodnji žitarica i nekih drugih oraničnih kultura jača proizvodnju komparativnih kultura i sve veće selektivno iskorištavanje zemljišta.

Struktura poljoprivrednih površina po sektorima vlasništva — poslije oslobođenja

Sama činjenica da u našoj poljoprivredi poslije oslobođenja djeluju i društveni i individualni sektori vlasništva implicite pretpostavlja određene razlike u mogućnostima i načinu iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta. To više ako kažemo da te razlike proizlaze u prvom redu iz ekonomsko-društvenih razlika koje postoje između društvenog i individualnog sektora, i to kako u proizvodnji tako i u uzgajanju pojedinih kultura. Te razlike proizlaze, osim toga, i iz različitih uloga koje ta dva sektora imaju u snabdijevanju tržišta poljoprivrednim proizvodima i osiguravanju ishrane stanovništva. I treće, te razlike proizlaze iz posebne važnosti i uloge koju ima društveni sektor u izgradnji socijalističkih odnosa u poljoprivredi, što u cijelosti koincidira i s njegovom boljom opremljenošću suvremenom tehnikom i tehnologijom, boljim mogućnostima suvremene organizacije rada, plasmana poljoprivrednih proizvoda, itd.

Otuda i proizlazi važnost da se iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta sagleda i po sektorima vlasništva. To je to opravdanije ako znamo da se zemlji-

šte u društvenom sektoru iskorištava znatno intenzivnije i racionalnije nego zemljište u individualnom sektoru. Osim toga, iskorištavanje zemljišta u društvenom sektoru sve više poprima komasacijski i specijalizirani karakter, a to znači uzgajanje pojedinih kultura po pojedinim krajevima, predjelima i lokalitetima.

Tabela 8

ISKORIŠTAVANJE POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA PO SEKTORIMA VLASNIŠTVA — u ha

Vrsta zemljišta		1957.	1963.	1969.	1975.
Poljoprivredno zemljište	a	17 878	17 737	17 492	14 176
	b	163 001	157 081	153 617	156 411
	c	180 879	174 818	171 109	170 587
1. Obradive površine	a	10 331	9 959	9 937	9 722
	b	92 125	91 981	89 792	88 123
	c	102 456	101 940	99 729	87 845
— oranice i vrtovi	a	7 316	7 658	7 272	6 322
	b	57 456	58 624	59 346	51 372
	c	64 772	66 282	66 618	57 694
— voćnjaci	a	673	570	626	796
	b	3 714	3 885	3 264	2 783
	c	4 387	4 455	3 890	3 579
— vinogradi	a	1 086	1 047	1 261	1 279
	b	13 018	12 264	9 651	8 324
	c	14 104	13 311	10 912	9 603
— livade	a	1 256	684	778	1 325
	b	17 937	17 208	17 531	15 644
	c	19 193	17 892	18 309	16 969
2. Pašnjaci	a	7 305	7 630	7 434	4 303
	b	70 871	65 095	63 768	78 246
	c	78 176	72 725	71 202	82 549
3. Ostalo	a	242	148	138	151
	b	5	5	40	42
	c	247	153	178	193
		Po strukturi			
Poljoprivredno zemljište	a	9,9	10,1	10,2	8,3
	b	90,1	89,9	89,8	91,7
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Obradive površine	a	10,1	9,8	10,0	11,1
	b	89,9	90,2	90,0	88,9
	c	100,0	100,0	100,0	100,0

Vrsta zemljišta		1957.	1963.	1969.	1975.
— oranice i	a	11,3	11,6	10,9	11,0
vrtovi	b	88,7	88,4	89,1	89,0
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
— voćnjaci	a	15,3	12,8	16,1	22,2
	b	84,7	87,2	83,9	77,8
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
— vinogradi	a	7,7	7,9	11,6	13,3
	b	92,3	92,1	88,4	86,7
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
— livade	a	6,5	3,8	4,2	7,8
	b	93,5	96,2	95,8	98,2
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
2. Pašnjaci	a	9,3	10,5	10,4	5,2
	b	90,7	89,5	89,6	94,8
	c	100,0	100,0	100,0	100,0
3. Ostalo	a	98,0	96,7	77,5	78,2
	b	2,0	3,3	22,5	21,8
	c	100,0	100,0	100,0	100,0

Legenda:

a = društveni sektor,
b = individualni sektor,
c = u k u p n o

Izvor podataka:

— Za 1957. Statistički pregled NO kotara Pula.
— Za 1963. elaborat: Petogodišnji program razvitka poljoprivrede kotara Pula, 1961—1965.
— Za 1969. Statističko saopćenje Zavoda za statistiku u Rijeci.
— Za 1975. Statistički godišnjak SRH, 1976.

Iako ne mislimo ulaziti u pojedinosti, u skladu s poznatim načelom o prelasku zemljišta u vlasništvo boljeg gospodara,[10] valja istaći bar dva osnovna pitanja:

— prvo, kako to da tako povoljna i proizvodna i društveno-ekonomska obilježja društvenog sektora, kao npr. povoljna opskrbljenost novom tehnikom i tehnologijom, sposobnost njegovih stručnih kadrova, povoljne mogućnosti suvremene organizacije rada i niz drugih ne privlače veće količine zemljišta u društveno vlasništvo (sektor)?

— drugo, koliko time, tj. zbog nedovoljnog i neracionalnog iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta od individualnog sektora gubi poljoprivreda Istre, i

[10] »... Zemlja će promijeniti vlasnika, njeno, opet apsolutno vlasništvo preći će od jednog gospodara na drugoga, od onoga, koji nije umio dobro proizvoditi na onoga, koji umije proizvoditi bolje. Baš na taj način, mislilo se, postići će se najbolja proizvodnost rada na zemlji. Vlasništvo zemlje mijenjat će se uvijek, i uvijek će biti u najboljim rukama. Kad novi vlasnik ili njegova djeca ne budu umjeli dobro obrađivati zemlju, postizavati sa nje čiste prinose, put će se otpočinjati iz početka: zemlja će ponovo mijenjati gospodara«. (Mijo M i r k o v i ć, Seljaci u kapitalizmu, Zagreb, 1952, str. 16.)

to kako u većoj proizvodnji i bržem razvoju tako i u socijalističkom preobražaju?

Glavne uzroke za to treba tražiti u prvom redu u depresivnim uvjetima privređivanja poljoprivrede cijelo vrijeme poslije oslobođenja. Zatim, u skladu s tim, i u depresivnom privređivanju društvenog sektora, itd., iako istovremeno i u njegovu nedovoljnom, a često i neracionalnom privređivanju i iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta. Otuda je razumljivo što društveni sektor nije mogao »privući« u svoje vlasništvo veće količine zemljišta individualnog sektora, ni postati, da tako kažemo, društveno-ekonomski stožer oko kojeg će se okupiti individualni poljoprivredni proizvođači, bilo putem proizvodne kooperacije, bilo putem drugih oblika iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta. Najbolje nam to pokazuje i mali opseg zemljišta u društvenom vlasništvu, štaviše stagnacija, pa i određeno smanjivanje, osobito nekih vrsta zemljišta, npr. livada, oranica, vrtova i drugih. Iako to ne znači, ujedno, i padanje ekonomske moći i važnosti društvenog sektora, posebno ne njegove proizvodne moći i mogućnosti snabdijevanja tržišta poljoprivrednim proizvodima, ipak valja napomenuti da se bez socijalizacije poljoprivrednog zemljišta i njegova iskorištavanja ne može u cijelosti ostvariti socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela. Valja, naime, istaći da je socijalizacija proizvodnje i iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta jedan od osnovnih činilaca i njegova racionalnog iskorištavanja.

Napuštene i neobrađene površine

Polazeći od toga da je iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta jedan od osnovnih faktora realizacije njegove ekonomske važnosti, pokazuje se da je svaka napuštena i neobrađena površina ne samo jedan oblik neiskorištenosti zemljišta nego i oblik njegova neracionalnog iskorištavanja. To više vrijedi za nas, s obzirom na naše društveno-ekonomske odnose i općedruštvenu važnost poljoprivrednog zemljišta i važnost njegova iskorištavanja za cijelu društvenu zajednicu. Otuda je i problem napuštenih i neobrađenih površina kod nas još kompleksniji. Posebno kada ga sagledavamo u sklopu konkretnih ekonomsko-tehničkih promjena, npr. u sklopu naglog smanjivanja poljoprivrednog stanovništva, zatim naglog razvoja sredstava za proizvodnju, a s tim u vezi i primjene nove poljoprivredne tehnologije i sve veće selektivnosti u uzgajanju i proizvodnji pojedinih kultura, što znači i u iskorištavanju svih vrsta zemljišta, prema njihovu bonitetu i mogućnostima proizvodnje.

Problem napuštenih i neobrađenih površina kod nas postaje sve izrazitiji i zbog smanjenog broja radne snage u poljoprivredi, posebno mlađe radne snage, kao najsposobnijeg dijela poljoprivrednog stanovništva. Otuda i sve veći broj staračkih domaćinstava i domaćina nesposobnih da sami obrađuju svoju zemlju. Problem napuštenih i neobrađenih površina postaje sve teži i zbog upornosti tih domaćina (vlasnika) da svoje gospodarstvo zadrže u dosadašnjim okvirima, i to kako u njegovoj razdrobljenosti tako i u načinu njegove obrade, što gotovo onemogućuje bilo kakvu arondaciju ili komasaciju, pa i iole veću kooperaciju s društvenim sektorom, bez koje je gotovo nemoguće intenzivno iskorištavanje ovog dijela zemljišta, čak i novom mehanizacijom. Otuda je razumljivo što pojava napuštenih i neobrađenih površina postaje stalan pratilac (ne)iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta. Koliki je taj problem bio u Istri prije 15-ak godina i koliki je on danas pokazat će nam sljedeće tabele.

Tabela 9

PREGLED NAPUŠTENIH I NEOBRAĐENIH POVRŠINA
— STANJE 1966. GODINE

Vrsta površine		Poljoprivreda ukupno	Napuštene		Neobrađene	
			u ha	u %	u ha	u %
Poljoprivredne površine	ha	170 923	26 941	15,8	18 042	10,6
1. Obradive površine	„	99 036	14 856	15,0	18 042	18,2
— oranice i vrtovi	„	64 931	9 936	15,3	11 038	17,0
— voćnjaci	„	4 110	1 160	28,2	1 646	40,1
— vinogradi	„	12 093	1 555	12,9	2 174	18,0
— livade	„	17 902	2 205	12,3	3 184	17,8
2. Pašnjaci	„	71 783	12 085	16,8	—	—
3. Ostale površine	„	104	—	—	—	—

Izvor podataka:

— Elaborat »Problematika napuštenih i neobrađenih površina«, Privredna komora u Rijeci, 1966.

Najprije treba reći da gornji pokazatelji nisu rezultat neke posebne metode rada, bilo u prikupljanju bilo u sređivanju i obradi. Oni, dakle, mogu kriti i određene manjkove i nedostatke, kako glede napuštenih tako i glede neobrađenih površina. Ali istovremeno treba reći da se pokazatelji očigledno slažu sa stvarnim stanjem na terenu, u što se možemo uvjeriti i običnim obilaskom pojedinih predjela ili terena. Prema tim pokazateljima je jasno da je i poslije oslobođenja došlo do značajnih promjena i u iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta, iako se to ne može uvijek jednako zaključiti samo na temelju statističke evidencije.

No, usporedo s tim također treba reći da time ne mislimo da bi svako napušteno ili neobrađeno zemljište trebalo obrađivati pod svaku cijenu, a još manje na njemu uzgajati svaku kulturu, pogotovo danas kada se traži sve veća intenzifikacija i specijalizacija proizvodnje. Stoga ne predlažemo da se to učini na napuštenim i neobrađenim površinama, jer su mnoga ta zemljišta lošije kvalitete, vrlo često nepovoljnog položaja i konfiguracije, podalje od sela i dobrih putova, itd., tako da njihovo iskorištavanje ne bi bilo ni racionalno ni rentabilno. No treba istaći da ima i takvih zemljišta koja bi trebalo obrađivati, pogotovo plodnija i povoljnija zemljišta u blizini većih mjesta i tržišta. Trebalo bi ih obrađivati zato što sve veća potražnja za poljoprivrednim proizvodima i, općenito govoreći, ograničene količine poljoprivrednog zemljišta, posebno u Istri, to upravo nameću.

Stoga smatramo da bi problemu napuštenih i neobrađenih površina trebalo pokloniti znatno veću pažnju, bar selektivnim iskorištavanjem odgovarajućih površina odgovarajućim kulturama. Uzevši u cjelini, najbolje možemo to ocijeniti na temelju prednjih pokazatelja, iz kojih se vidi da je 1966. godine od ukupno 99.036 ha obradivih površina čak 18.042 ha ili više od 18% ostalo neobrađeno. Nadalje, da je od ukupno 64.931 ha oranica i vrtova ostalo neobrađeno 11.038 ha ili 17%, da je, zatim, od ukupno 12.093 ha pod vinogradima ostalo neobra-

đeno 2.174 ha ili 18%. Posebno je ostalo mnogo neobrađenih površina pod voćnjacima: od ukupno 4.110 ha čak 1.646 ha ili gotovo 40%, itd. Otuda se opravdano smatra da napuštene i neobrađene površine u Istri zaista predstavljaju vrlo velik i kompleksan problem. Posebno se taj problem zaoštrava u sklopu činjenice da je zemljište kod nas, općenito govoreći, općedruštveno dobro, te da svako njegovo neiskorištavanje, pa i nedovoljno iskorištavanje, predstavlja općedruštvenu štetu, kako za vlasnika tako i za društvenu zajednicu u cjelini.

Koliko je problem napuštenih i neobrađenih površina u poljoprivredi Istre prisutan i danas, najbolje će nam pokazati sljedeća tabela o površinama koje svake godine ostaju na ugaru i neobrađene.

Tabela 10

ZEMLJIŠTE OSTAVLJENO NA UGARU I NEOBRAĐENE ORANICE — u ha

Godina	Vrsta zemljišta	Po sektorima vlasništva			U % od obradivih površina		
		ukupno	društveni	individualni	ukupno	društveni	individualni
1970. god.	a	81 236	13 645	67 591	100,0	100,0	100,0
	b	13 916	7 132	6 784	17,1	52,3	10,0
1975. god.	a	70 806	8 397	62 409	100,0	100,0	100,0
	b	7 769	1 741	6 028	11,0	20,7	9,7

Legenda:

a = obradive površine (bez livada);
b = zemljište ostavljeno na ugaru i neobrađene površine.
Izvor podataka:
— Odgovarajući statistički godišnjaci SRH.

Zaista i istaknuti pokazatelji o površinama ostavljenim na ugaru i neobrađenim površinama jasno pokazuju da je problem neobrađenih površina stalno prisutan i sve aktuelniji. Posebno se taj problem ističe kada ga promatramo po sektorima vlasništva, jer u društvenom sektoru ostaju relativno još veće količine neobrađenog zemljišta nego u individualnom sektoru, te se to negativno odražava ne samo na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta nego i na poljoprivrednu proizvodnju i poduzimanje mjera ekonomske politike u poljoprivredi uopće. Istina, velik dio tih površina, pogotovo društvenog sektora, nije pogodan za organizaciju suvremene poljoprivredne proizvodnje. Ali očito se to ne može uzeti kao opravdanje, jer ima mnoštvo primjera neobrađenih površina koji jasno pokazuju da se zaista radi o nedovoljnom i neracionalnom iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta i od društvenog sektora.

POPIS LITERATURE

1. Annuario della società agraria Istriana, Trieste, 1872.
2. Bakarić, Vladimir: O poljoprivredi i problemima sela, Kultura, Beograd, 1960.
3. Begović, Vlajko: Naša poljoprivreda i pitanje njenog socijalističkog preobražaja, Komunist, 1/49.
4. Bello, del Nicoló: *Istria*, Studi economici, Capodistria, 1890.
5. Benussi, B.: Manuale di geografia e statistica della regione Giulia, Parenzo, 1903.
6. Beuc, Ivan: *Istarske studije*, Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća, Zagreb, 1975.

7. Bursić, Herman i Nikolić, Mario: Ekonomsko stanje u Istri 30-tih godina u svetlu talijanskih dokumenata, Istarski mozaik, br. 3—4/66.
8. Cerovac, Danilo: Razvoj govedarstva i svinjogojstva u Buzeštini, Istarski mozaik, br. 2/73.
9. Čalić, Dušan: Politička ekonomija kapitalizma, Razvitak kapitalizma u poljoprivredi, Zagreb, 1967.
10. Črnja, Zvane: Studija o ezoneru — seljački rasterećeni dug u službi kapitalističke ekspanzije na istarskom poluotoku, *Istra*, br. 1/70.
11. Dragičević, Nikola: Korištenje agrarnih površina u FNRJ, Ekonomist, br. 2/60.
12. Facchinetti, Michele: Visinada, suoi abitanti e interessi, Parenzo, 1921.
13. Foretić, Dinko: Zadrugarstvo Istre, Zagreb, 1951.
14. Jugo, Bogdan: Plodored i njegovo uvođenje u seljačkim radnim zadrugama, Zagreb, 1950.
15. Kardelj, Edvard: Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi, Komunist, br. 3/47.
16. Kardelj, Edvard: Problemi socijalističke politike na selu, Kultura, Beograd, 1959.
17. Knjiga o Istri, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
18. Kojić, Branko: Ekonomski razvitak Istre, Ekonomski pregled, broj 3—4/1950.
19. Komentar pedološke karte Jugoslavije, Beograd, 1961.
20. L'economia della regione Giulia nel 1926, Trieste, 1926.
21. L'economia della Venezia Giulia, Trieste, 1946.
22. Legović, Marko: Uzroci zaostajanja i pravci razvoja poljoprivrede Istre, Zbornik II, Susreti na dragom kamenu, Pula, 1970.
23. Legović, Marko: Stanje u poljoprivredi Istre od 1918. do 1923, Zbornik II, Sjeverojadranski Institut JAZU u Rijeci, Rijeka, 1972.
24. Legović, Marko: Kako je Mijo Mirković interpretirao utjecaj novčanog gospodarstva na seljaštvo u djelu »Seljaci u kapitalizmu«, Zbornik IV, Susreti na dragom kamenu, Pula, 1972.
25. Legović, Marko: Istra i njeni razvojni putovi, Specifičnosti razvoja i njene posljedice, Ekonomski institut, Zagreb, 1973.
26. Lekić, Milun: Prirodni uslovi kao osnovica materijalne proizvodnje i faktor proizvodnosti rada, Ekonomski anali, br. 10/61.
27. Malić, Adolf: Problemi prostorne organizacije iskorištavanja zemljišta, Sociologija sela, 17/67.
28. Marković, Petar: Vučna snaga u jugoslovenskoj poljoprivredi, Ekonomist, broj 3/59.
29. Marković, Petar: Strukturne promjene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka, Beograd, 1963.
30. Mirković, Mijo: Održavanje seljačkog posjeda, Zagreb, 1937.
31. Mirković, Mijo: Pazinska gimnazija, Zagreb, 1950.
32. Mirković, Mijo: Ekonomika agrara FNRJ, Zagreb, 1950.
33. Mirković, Mijo: Seljaci u kapitalizmu, Zagreb, 1952.
34. Mirković, Mijo: Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb, 1958.
35. Mirković, Mijo: Izbor iz ekonomskih radova, knjiga I, Agrarna politika, Zagreb, 1958.
36. Mirković, Mijo: Uvod u ekonomiku FNRJ, Zagreb, 1959.
37. Mirković, Mijo: *Spomenica* u počast 40-godišnjice osnivanja Saveza komunista Jugoslavije 1919—1959, knjiga II, Zagreb, 1960.
38. Muratoi, Mario: La battaglia del grano nel Polese, Venezia, 1926.
39. Nejgebauer, V., Čirić, M. i Živković, M.: Komentar pedološke karte Jugoslavije, Beograd, 1961.
40. Obradović, Sava: Ekonomski rajoni Jugoslavije i problem rajoniranja, Ekonomski anali, br 1/55.
41. Pađen, Juraj: Istra i njeno povezivanje sa zaleđem, Zagreb, 1968.
42. Pađen, Juraj i Žuljić, Stanko: Istra i njeni razvojni putovi, Ekonomski institut, Zagreb, 1973.
43. Pavlović, Mato: Agrarna reforma u Istri od godine 1946—1948, RAD JAZU, knjiga 288, Zagreb, 1952.
44. Poljoprivredni savjetnik, Zagreb, 1958.
45. Radetić, Ernest: Istra pod Italijom 1918—1943, Zagreb, 1944.
46. Rakovac, Živko: Istra kao proizvodno-teritorijalni kompleks ili samo historijska pokrajina, Istarski mozaik, br. 2/64.

47. Sacchi, A.: Appunti sull'economia agricola dell'Istria, Venezia, 1922.
48. Starc, Artur: Raslojavanje sela i povećanje društvenog zemljišnog fonda zakupom i kupovanjem zemlje, Ekonomski pregled, br. 8—9/59.
49. Stipetić, Vladimir: Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području SR Hrvatske, Zagreb, 1959.
50. Stipetić, Vladimir: Neka pitanja menjanja socijalno-ekonomske strukture stanovništva, Ekonomist 3/60.
51. Stipetić, Vladimir: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945—1948, RAD JAZU, knj. 300, Zagreb, 1953.
52. Stipetić, Vladimir: Poljoprivreda i privredni razvoj, Informator, Zagreb, 1969.
53. Šegota, Josip: Kolonat na Bujštini s osnovnim osvrtom na poljoprivredu i poljoprivredno zadrugarstvo, Kopar, 1952.
54. Vazzoler, Redento: Il riordinamento fondiario in Istria, Parenzo, 1939.
55. Vitolović, Viktor: Vinogradarstvo Istre, Beograd, 1960.
56. Vitolović, Viktor: Značaj i mjesto drvenastih kultura u politici razvoja poljoprivrede jadranskog područja, Istarski mozaik, br. 5—6/65.
57. Vitolović, Viktor: Usmjeravanje razvoja poljoprivrede u srednjoj Istri, s posebnim osvrtom na Buzeštinu, Istarski mozaik, br. 3/67.
58. Vitolović, Viktor: Uzroci zaostajanja i pravci razvitka istarske poljoprivrede, Susreti na dragom kamenu, Pula, 1969.
59. Zidarić, Vjekoslav: Doprinos vodnih zajednica intenzificiranju poljoprivrede (s posebnim osvrtom na istarsku vodnu zajednicu), Pazin, 1961. (doktorska disertacija)
60. Zidarić, Vjekoslav: Poljoprivredne perspektive u Istri, Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1963.
61. Zidarić, Vjekoslav: Voćarstvo Istre, Rijeka, 1954.
62. Žic, Nikola: *Istra*, I. i II. dio, Zagreb, 1936.

Marko Legović

L'UTILIZZAZIONE DELLA SUPERFICIE AGRARIA IN ISTRIA NEGLI ULTIMI 160 ANNI

Riassunto

Nell'osservare l'utilizzazione della superficie agraria in Istria negli ultimi 160 anni, l'autore è partito, prima di tutto, dalla produzione e dall'importanza dei prodotti agrari nell'alimentazione della popolazione, in secondo luogo, dall'indipendenza della produzione agricola dei fattori naturali e socio-economici, e in terzo luogo, dal modo e dalla specificità della produzione e dei prodotti agricoli.

Partendo da queste supposizioni, l'autore rileva che l'utilizzazione dei terreni agrari, in realtà, rappresenta solo la logica conseguenza oppure il mezzo per raggiungere la produzione. Ancor di più quando si ha in vista che la superficie agraria, in sostanza, è sempre data dalla natura, sempre legata per un determinato posto, più o meno con determinate qualità e formazione del terreno ed altre componenti. Da qui è l'utilizzazione della superficie agraria sempre legata, come per i fattori naturali così anche per i fattori socio-economici. Particolarmente quando queste reciproche indipendenze valutiamo attraverso l'importanza dei prodotti agricoli per l'alimentazione della popolazione. Da queste proposizioni comprensibili anche i dati, che sino a vent'anni fa, in Istria, non ci sono stati ulteriori cambiamenti. Più evidente questo ci dimostrano i dati delle superfici coltivabili, i quali ci mostrano che quasi 150 anni non ci sono stati notevoli cambiamenti. Nonostante questo, notevoli cambiamenti si possono notare nell'utilizzazione delle superfici sotto singole culture, specialmente nei tempi fra la prima e seconda guerra mondiale e i primi due decenni dopo la liberazione. Nello stesso tempo questo dimostra quanto la produzione dei prodotti agrari e l'utilizzazione delle superfici agrarie è più legata ai fattori socio-economici che quelli naturali, particolarmente quando questa si stima attraverso l'alimentazione della popolazione; l'esistenza della popolazione agricola e la domanda dei prodotti agricoli da parte del mercato. Ugualmente quando questi cambiamenti si apprezzano fra il governo austriaco e quello italiano, perché in questi tempi sono avvenuti i più grandi cambiamenti nella produzione dei prodotti agrari in Istria, così ché ne periodo austriaco, in Istria, dominava la produzione del vino, bensì nel periodo del governo italiano, la produzione del grano. Nominati cambiamenti, nel miglior modo ci dimostrano che le superfici sotto le viti e la frutta, nel periodo austriaco (1909), erano due volte e mezzo più grandi che sotto l'Italia. Viceversa, nel periodo sotto l'Italia (1938), quasi due volte più grandi erano le superfici sotto il grano, sebbene bisogna tener conto delle rispettive differenze nell'abbraciato territorio e il trattamento delle singole categorie delle superfici agricole fra i due governi.

In fine, i cambiamenti delle relazioni socio-economiche, dei mezzi di produzione, del modo di produrre ed altri, dopo la liberazione, e particolarmente

dopo gli ultimi vent'anni, evidentemente hanno influito come nell'aumentare la produttività e la produzione così anche sull'utilizzazione delle superfici agrarie. L'abbandono di ogni preoccupazione e coltivazione vaste quantità dei terreni agrari lungo tutta l'Istria, lo conferma in modo più possibile. Questo ancor di più come i cambiamenti delle relazioni socio-economiche e l'utilizzazione dei terreni agricoli sono reciprocamente condizionati.